

Σοβιετική Ψυχολογία: μια απόπειρα ιστορικής οριοθέτησης

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ο όρος «σοβιετική Ψυχολογία» αναφέρεται σε ένα ευρύτατο φάσμα ποικίλων προσεγγίσεων και τάσεων στο πεδίο της Ψυχολογίας που, παρά τις σημαντικές μεταξύ τους διαφορές, έχουν κάποιους ευρύτερους κοινούς θεωρητικούς και μεθοδολογικούς προσανατολισμούς και διαμορφώθηκαν σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικο-πολιτισμικό-ιστορικό πλαίσιο (σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές ανάπτυξης της ΕΣΣΔ). Κατά καιρούς πραγματοποιήθηκαν πολλαπλές απόπειρες αναστοχασμού της σοβιετικής Ψυχολογίας από τις πιο διαφορετικές οπτικές γωνίες και προοπτικές (Payne, 1966· Levy, 1973· McLeish, 1975· Wertsch, 1981· Kozulin, 1984· Gindis, 1992· Budilova, 1972· Koltsova, Oleinik & Tugabaeva, 1997· Bratus, 2000). Όμως, κατά την άποψή μας, παρά τις σημαντικές διαστάσεις της σοβιετικής Ψυχολογίας, που έχουν αναδειχθεί, υπάρχουν πολλά ζητήματα, που παραμένουν ανοικτά και ελλιπώς διερευνημένα.

Καταρχάς, μπορούμε να διαπιστώσουμε την ύπαρξη ενός παράδοξου στον τρόπο αντιμετώπισης της σοβιετικής Ψυχολογίας από τους εκπροσώπους της Βορειοαμερικανικής Ψυχολογίας. Αφενός μεν, στα περισσότερα εγχειρίδια Ιστορίας της Ψυχολογίας απουσιάζει η οποιαδήποτε αναφορά στη σοβιετική Ψυχολογία: Οι I. Pavlov και V. Behteren παρουσιάζονται ως οι μοναδικοί Ρώσοι ψυχολόγοι του 20ού αιώνα στους οποίους αξίζει να γίνει αναφορά στο πλαίσιο της Ιστορίας της σύγχρονης Ψυχολογίας (Viney & King, 2003· Hergenhahn, 2008· Goodwin, 2005). Αφετέρου δε, σε επιμέρους κλάδους της Ψυχολογίας (Παιδαγωγική Ψυχολογία, Αναπτυξιακή Ψυχολογία, Θεωρητική και Φιλοσοφική Ψυχολογία, κ.ά.) παρουσιάζεται μεγάλο ενδιαφέρον για επιμέρους κατευθύνσεις και τάσεις που αναπτύχθηκαν στη σοβιετική Ψυχολογία (κυρίως για την Πολιτισμική-Ιστορική Ψυχολογία και την Ψυχολογία της δραστηριότητας) (Cole, 1996· Wertsch, 1995· Engestrom, Miettinen και Punamaki, 1999). Όμως, συχνά, οι εν

* Ο Μανόλης Δαφέρμος είναι επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και μέλος της Διεθνούς Ερευνητικής Ομάδας «Λογική της Ιστορίας».

λόγω κατευθύνσεις εξετάζονται με αποσπασματικό και εργαλειακό τρόπο και αποκλύπτονται από το ευρύτερο συγκείμενο των συζητήσεων και της πορείας ανάπτυξης της σοβιετικής Ψυχολογίας. Στην παρούσα εργασία θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε τις συγκεκριμένες τάσεις που διαμορφώθηκαν σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές της διαμόρφωσης της σοβιετικής Ψυχολογίας.

Αντιπαράθεσις στην Ψυχολογία στην προεπαναστατική Ρωσία

Η Ψυχολογία στην προεπαναστατική Ρωσία αναπτύχθηκε σε ένα πλαίσιο έντονων κοινωνικών και ιδεολογικών συγκρούσεων, που βρήκαν την έκφρασή τους στην αντιπαράθεση μεταξύ της επίσημης, θρησκευτικής, πνευματοκρατικής Ψυχολογίας και της «αιρετικής» φυσικοεπιστημονικής Ψυχολογίας. Οι εκπρόσωποι της πνευματοκρατικής Ψυχολογίας (Κ. Kavelin, G. Struve, P. Urkevisch, L. Lopatin, A. Vedensky, κ.ά.) θεωρούσαν ότι η ψυχή αποτελεί κάποια ανεξάρτητη –σε σχέση με τον υλικό κόσμο– πνευματική υπόσταση και απέρριπταν τη χρησιμοποίηση επιστημονικών ερευνητικών μεθόδων (Budilova, 2008 Δαφέρμος, 2002b, 2010).

Θεμελιωτής της φυσικοεπιστημονικής τάσης της ρωσικής Ψυχολογίας είναι ο I. Sechenov (1829-1905), η θεωρία του οποίου διαμορφώθηκε υπό την επίδραση του ανθρωπολογικού υλισμού του επαναστάτη-δημοκράτη Ν. Tsemisevsky (Δαφέρμος, 2002a). Η αντανakλαστική θεωρία του I. Sechenov αποτελούσε εναλλακτικό –σε σχέση με την θεωρία του Wundt– πρόγραμμα θεμελίωσης της Ψυχολογίας ως επιστήμης (Yaroshevsky, 1985), που ερχόταν σε αντιπαράθεση με τον καρτεσιανό δυϊσμό και τη ρήξη μεταξύ της Φυσιολογίας του σώματος και της συνείδησης. Ο I. Sechenov άσκησε κριτική στην υποκειμενική μέθοδο ανάλυσης των συνειδησιακών καταστάσεων και πρότεινε την υιοθέτηση αντικειμενικής, αιτιοκρατικής μεθόδου μελέτης της γένεσης και της ανάπτυξης της ψυχικής δραστηριότητας από τις απλούστερες ως τις πιο σύνθετες μορφές της. Ο I. Sechenov (1995) εξέταζε την ψυχική δραστηριότητα ως αντανakλαστική διαδικασία αλληλεπίδρασης του οργανισμού με τον εξωτερικό κόσμο. Τα αντανakλαστικά εξετάζονταν από αυτόν ως παροδικοί δεσμοί που *δεν καθορίζονται από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, την ανατομία του εγκεφάλου, αλλά δημιουργούνται κατά την αλληλεπίδραση του οργανισμού με το εξωτερικό περιβάλλον* (Δαφέρμος, 2010).

Η Ψυχολογία στην Ρωσία διαμορφώθηκε υπό την επίδραση της αντανakλαστικής θεωρίας του I. Sechenov. Έτσι, η θεωρία αυτή επέδρασε στο σχηματισμό του ερευνητικού προγράμματος του I. Pavlov (1849-1936) που το 1904 βραβεύτηκε με το βραβείο Νόμπελ για το έργο του στη Φυσιολογία. Η αντανakλαστική θεωρία του I. Sechenov (1829-1905) άσκησε, επίσης, σημαντική επίδραση στην

διαμόρφωση του ερευνητικού προγράμματος του V. Bekhterev (1857-1927), που δημιούργησε το πρώτο ρωσικό ψυχονευρολογικό εργαστήριο, το 1885, στο Kazan. Ο V. Bekhterev επιχείρησε την θεμελίωση της Ψυχολογίας ως αντικειμενικής επιστήμης που εξηγεί τις ψυχικές διαδικασίες στη βάση της μελέτης των αντανακλαστικών.

Τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα η Ψυχολογία εισέρχεται σε μια περίοδο μεγάλων μετασχηματισμών και παρατεταμένης κρίσης. Σχετικά με την γνωσιακή συγκυρία στην οποία βρισκόταν η Ψυχολογία αυτή την περίοδο είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του N. Lange: «Τώρα γενικό, δηλαδή κοινώς αποδεχτό σύστημα στην επιστήμη μας δεν υπάρχει. Αυτό εξαφανίστηκε μαζί με τον συνειρμισμό. Ο ψυχολόγος της εποχής μοιάζει με τον Πρίαμο που κάθεται στα συντρίμια της Τροίας» (Petrovskii, 1967, 11).

Τα πρώτα χρόνια της σοβιετικής Ψυχολογίας

Οι ριζικοί μετασχηματισμοί που δρομολογήθηκαν με την Οκτωβριανή επανάσταση το 1917, άσκησαν καταλυτική επίδραση στη διαμόρφωση των επιμέρους επιστημών, συμπεριλαμβανομένης και της Ψυχολογίας. Η σοβιετική Ψυχολογία εμφανίστηκε και διαμορφώθηκε σε μια κοινωνία που βρισκόταν σε κατάσταση ριζικού μετασχηματισμού. Οι νέες μορφές κοινωνικής πρακτικής και κοινωνικής συγκρότησης απαιτούσαν νέους προσανατολισμούς από τις κοινωνικές επιστήμες και ριζικά διαφορετικές μορφές οργάνωσής τους. Μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις για την σοβιετική Ψυχολογία ήταν η απεικόνιση του γίνεσθαι του «νέου ανθρώπου» (McLeish, 1975).

Ο A. Luria στην αυτοβιογραφία του μεταφέρει το κλίμα αυτής της εποχής: «Όλη τη γενιά μου τη διαπερνούσε η ενέργεια των επαναστατικών αλλαγών, η απελευθερωμένη ενέργεια, που αισθάνονταν οι άνθρωποι οι οποίοι αποτελούσαν μέρος μιας κοινωνίας που σε σύντομη χρονική περίοδο πραγματοποίησε τεράστιο άλμα στο δρόμο της προόδου» (Luria, 1982, 5).

Τα πρώτα χρόνια μετά την Οκτωβριανή επανάσταση η θρησκευτική και πνευματοκρατική Ψυχολογία βρέθηκε σε κατάσταση υποχώρησης, διότι δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στην νέα πραγματικότητα, ούτε να καλύψει τις κοινωνικές ανάγκες που προέκυψαν στην καινούργια ιστορική περίοδο. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένους εκπροσώπους της προεπαναστατικής ρωσικής Φιλοσοφίας και Ψυχολογίας: ο S. Frank (1877-1950), από τους θεμελιωτές της ιδεοκρατικής Ψυχολογίας στη Ρωσία. Ο L. M. Lopatin (1855-1920), επιμελητής του περιοδικού *Ζητήματα Ψυχολογίας και Φιλοσοφίας*. Αξίζει να αναφέρουμε, επίσης, τον νεοκαντιανό A. Vedensky (1856-1925), συγγραφέα του βιβλίου *Ψυχο-*

λογία δίχως *Μεταφυσική*. Σημαντική επίδραση σε συγκεκριμένους κύκλους της διανόησης είχαν οι εκπρόσωποι της θρησκευτικής Φιλοσοφίας Ν. Losky (1870-1965) και Ν. Berdiaev (1874-1948) (Koltsova & Oleinik, 2004). Η σελίδα της Ιστορίας γύρισε για τη θρησκευτική, πνευματοκρατική Ψυχολογία το 1922, όταν εκδιώχθηκαν από τη σοβιετική Ρωσία πολλοί από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της συγκεκριμένης κατεύθυνσης.

Τελευταίος σημαντικός εκπρόσωπος της εμπειρικής Ψυχολογίας ήταν ο ελληνικής καταγωγής ψυχολόγος G. Chelpanov (1862-1936), θεμελιωτής του πρώτου στη Ρωσία Ινστιτούτου Ψυχολογίας (1914). Αντικείμενο της Ψυχολογίας, σύμφωνα με τον Chelpanov (1999), είναι η μελέτη των υποκειμενικών καταστάσεων της συνείδησης μέσω της ενδοσκόπησης. Η εμπειρική, ενδοσκοπική Ψυχολογία του Chelpanov, με τον χαρακτηριστικό γι' αυτήν ψυχοφυσιολογικό παραλληλισμό, διατήρησε κάποια επίδραση μέχρι το 1923, όταν αντικαταστάτης του στη θέση του διευθυντή του Ινστιτούτου Ψυχολογίας ορίστηκε ο Κ. Kornilov (1879-1957).

Η ανάγκη αναπροσανατολισμού της Ψυχολογίας βρήκε την έκφρασή της στο έργο του Ρ. Blonsky *Μεταρρύθμιση της επιστήμης* (1920) και, στη συνέχεια, στο βιβλίο του *Δοκίμια επιστημονικής Ψυχολογίας* (1921). Η μεταρρύθμιση της Ψυχολογίας, σύμφωνα με τον Blonsky (1920), μπορεί να επιτευχθεί μέσω της εφαρμογής του μαρξισμού. Ο Blonsky (1921) υποστήριζε ότι η επιστημονική Ψυχολογία μελετά τη συμπεριφορά ως διαδικασία, ως μετασχηματιζόμενο στο χρόνο σύνολο ιδιόμορφων κινήσεων για τα έμβια όντα. Ο Blonsky ήταν ο πρώτος σοβιετικός ψυχολόγος που πρότεινε την εφαρμογή της γενετικής (ιστορικής) προσέγγισης για τη μελέτη της συμπεριφοράς και άσκησε σημαντική επίδραση στην ανάπτυξη της Πολιτισμικής-ιστορικής Ψυχολογίας (Δαφέρμος, 2002b).

Κατά τη δεκαετία του 1920 εμφανίστηκε πληθώρα ρευμάτων, τάσεων κατευθύνσεων όχι μόνο στο πεδίο της Ψυχολογίας αλλά και γενικότερα, στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Γρήγορη ανάπτυξη απέκτησαν ορισμένοι κλάδοι της εφαρμοσμένης Ψυχολογίας στους οποίους επιχειρείται η επίτευξη σύνδεσης της Ψυχολογίας με τη νέα κοινωνική πρακτική (ψυχοτεχνική¹, παιδολογία², κ.ά.) (Koltsova & Oleinik, 2004).

Βέβαια, ιδιαίτερη ανάπτυξη απέκτησαν αυτή την περίοδο οι νατουραλιστικές, θετικιστικές κατευθύνσεις στην Ψυχολογία. Στην περίοδο μετά την Οκτωβριανή επανάσταση διαδόθηκε η φυσικο-επιστημονική κατεύθυνση στην Ψυχολογία, η οποία μέχρι τότε αποτελούσε την αντιπολίτευση απέναντι στην επίσημη, ακαδημαϊκή Ψυχολογία. Τη συγκεκριμένη περίοδο έγιναν οι πρώτες απόπειρες δημιουργίας μιας «νέας Ψυχολογίας». Η πιο χαρακτηριστική ήταν η ρεφλεξολογία («αντανεκλασιολογία») του V. Bekhterev (1857-1927). Η ρεφλεξολογία παρουσιάστηκε ως η επιστήμη που μελετά τη συσχέτιση μεταξύ των εξωτερικών ερεθισμάτων και των ψυχοφυσιολογικών αντιδράσεων του οργανισμού.

Ιδιαίτερα θα πρέπει να αναφέρουμε τη σχολή του I. Pavlov που, εσφαλμένα στα δυτικά εγχειρίδια, παρουσιάζεται ταυτόσημη με τον αμερικανικό συμπεριφορισμό. Ο I. Pavlov επιχείρησε στο έργο του «να νομομοποιήσει το πάντρεμα της Ψυχολογίας και της Φυσιολογίας» (McLeish, 1975, 119). Ιδιαιτερότητα του έργου του I. Pavlov κατά την περίοδο 1919-1935 είναι ότι επιχείρησε να εφαρμόσει τη θεωρία του στη μελέτη του ανθρώπου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η θεωρία του ότι η διαφορά του ανθρώπου από τα ζώα συνίσταται στην ύπαρξη του «δεύτερου συστήματος σήμανσης», που συνδέεται με τη γλώσσα και τη χρησιμοποίηση συμβολικών συστημάτων απεικόνισης του κόσμου (McLeish, 1975). Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ταξινόμηση των τύπων ιδιοσυγκρασίας του ανθρώπου στη βάση της μελέτης του νευρικού συστήματος, η οποία ανέτρεψε τη θεωρία των χυμών που κυριαρχούσε από την εποχή του Ιπποκράτη και του Γαληνού (Δαφέρμος, 2010).

Τη δεκαετία του 1920 στην ΕΣΣΔ μεγάλη ανάπτυξη απέκτησε το ψυχαναλυτικό κίνημα. Ψυχαναλυτικές ομάδες δημιουργήθηκαν σε πολλές πόλεις της Ρωσίας και μεταφράστηκαν στη ρωσική γλώσσα σημαντικά έργα του Φρόιντ. Το 1922 ιδρύθηκε το Κρατικό Ψυχαναλυτικό Ινστιτούτο με πρώτο διευθυντή τον I. D. Jermakov (1875-1942). Στη σοβιετική Ρωσία δεν υπήρχε παθητική αναπαραγωγή των ψυχαναλυτικών ιδεών, αλλά απόπειρα πρόσληψης της ψυχανάλυσης υπό το πρίσμα του συγκεκριμένου κοινωνικο-ιστορικού συγκείμενου. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι, αυτή την περίοδο, το ζήτημα της σύνδεσης της ψυχανάλυσης και του μαρξισμού υπήρξε αντικείμενο πολλαπλών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων. Το ίδιο διάστημα σημαντικοί εκπρόσωποι του ψυχαναλυτικού κινήματος υπήρξαν οι: I. D. Jermakov (1875-1942), A. Luria (1902-1977), Sabina Spielrein³ (1884-1942), B. D. Fridman. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο A. Luria, που στη συνέχεια αναδείχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Πολιτισμικής-Ιστορικής Ψυχολογίας και της Ψυχολογίας της δραστηριότητας, κατά τη δεκαετία του 1920 υποστήριζε τη σύνδεση της ψυχανάλυσης και του μαρξισμού και ήταν γραμματέας της ρωσικής ψυχαναλυτικής Ένωσης. Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 με αρχές της δεκαετίας του 1930 η ψυχανάλυση απαγορεύτηκε (Leibin, 2001).

Οι εκπρόσωποι της φυσικο-επιστημονικής Ψυχολογίας αμφισβήτησαν τις υποκειμενικές μεθόδους στην Ψυχολογία και πρότειναν την υιοθέτηση αντικειμενικών μεθόδων μελέτης της συμπεριφοράς. Σε αντιδιαστολή με τον αμερικανικό ριζοσπαστικό συμπεριφορισμό, οι εκπρόσωποι των φυσικο-επιστημονικών τάσεων στην Σοβιετική Ρωσία δεν απέρριπταν την ύπαρξη ψυχισμού, αλλά έθεταν σε πρώτο πλάνο τη μελέτη ως προς το φυσιολογικό υπόβαθρό του.

Κατά τη δεκαετία του 1920 στην ΕΣΣΔ ιδιαίτερη εξάπλωση βρήκε η αναζήτηση μιας αντικειμενικής μεθόδου έρευνας των ψυχικών διαδικασιών. Όμως, η

κριτική της θρησκευτικής, πνευματοκρατικής Ψυχολογίας και οι πρώτες απόπειρες δημιουργίας «νέας Ψυχολογίας» στην ΕΣΣΔ κατά την δεκαετία του 1920 πραγματοποιήθηκαν υπό το πρίσμα ενός ιδιότυπου μηχανιστικού υλισμού, που οδηγούσε στην εξάλειψη της ιδιαιτερότητας του γνωστικού αντικειμένου της Ψυχολογίας ως επιστήμης και στην αναγωγή της Ψυχολογίας στη Φυσιολογία. Έτσι, οι πρώτες απόπειρες δημιουργίας νέου τύπου ψυχολογικής γνώσης εδράζεται σε ένα φιλοσοφικο-μεθοδολογικό υπόβαθρο, που είναι κληρονομημένο από τις προηγούμενες ιστορικές βαθμίδες ανάπτυξης της επιστήμης. Έτσι, η υλιστική εξήγηση του ψυχισμού συγχέεται από πολλούς ψυχολόγους αυτής της περιόδου με μια νατουραλιστική, αναγωγιστική προσέγγιση. Η μηχανιστική αναγωγή της ψυχικής δραστηριότητας σε αυτόματες, αντανακλαστικές ενέργειες οδήγησε στην απόρριψη του ενεργού, μετασηματιστικού ρόλου του κοινωνικού υποκειμένου.

Οι κρισιακές τάσεις στο πεδίο της Ψυχολογίας έγιναν αντικείμενο έρευνας στο μνημειώδες, αλλά ανολοκλήρωτο έργο του Vygotsky (1997) το *Ιστορικό νόημα της κρίσης της Ψυχολογίας*. Σ' αυτό το έργο επιχειρείται η κριτική αποτίμηση του επιστημονικού κεκτημένου της Ψυχολογίας και η μεθοδολογική, θεωρητική ανάλυση των βασικών ρευμάτων της Ψυχολογίας κατά τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο.

Γενικότερα, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι κατά τη δεκαετία του 1920 παρτηρείται έκρηξη της δημιουργικότητας στους πιο διαφορετικούς τομείς της τέχνης και της επιστήμης στην ΕΣΣΔ (συμπεριλαμβανομένης της Ψυχολογίας). Το 1929 στην ΕΣΣΔ εκδόθηκαν 600 τίτλοι βιβλίων στο πεδίο της Ψυχολογίας. Η ρωσική ψυχολογική βιβλιογραφία κατείχε την τρίτη θέση στον κόσμο μετά την αγγλόγλωσση και τη γερμανόγλωσση βιβλιογραφία. Μεταφράζονταν πολλά βιβλία από άλλες γλώσσες, εκδίδονταν δεκάδες επιστημονικά περιοδικά (*Ψυχολογία, Παιδολογία, Περιοδικό Ψυχολογίας-Νευρολογίας-Ψυχιατρικής, Περιοδικό μελέτης της πρώιμης παιδικής ηλικίας, Ψυχοφυσιολογία της εργασίας και ψυχοτεχνική, κ.ά.*), εμφανίζονταν ποικίλες ενώσεις και σύλλογοι ψυχολόγων (Bratus, 2000). Χαρακτηριστικό γνώρισμα της συγκεκριμένης περιόδου είναι ότι *επιχειρήθηκε η δοκιμασία και εφαρμογή των πιο διαφορετικών προσεγγίσεων και τάσεων στο πεδίο της Ψυχολογίας* (ενδοσκοπική Ψυχολογία, ψυχανάλυση, ρεφλεξολογία, ρεακτολογία, κ.ά.) *υπό το πρίσμα των νέων κοινωνικών προκλήσεων της συγκεκριμένης εποχής*. Μ' αυτό τον τρόπο διαφάνηκαν οι δυνατότητες και οι περιορισμοί των υπαρχουσών τάσεων στο πεδίο της Ψυχολογίας και αναδείχθηκε η ανάγκη συγκρότησης νέων προσεγγίσεων και θεωριών, που ανταποκρίνονται στις προκλήσεις της υπό διαμόρφωση νέας κοινωνίας.

Η εμφάνιση της Πολιτισμικής-Ιστορικής Ψυχολογίας και οι πρώτες μορφές κριτικής της

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 με αρχές της δεκαετίας του 1930 τέθηκαν οι θεωρητικές μεθοδολογικές βάσεις της σοβιετικής Ψυχολογίας και εμφανίστηκαν οι βασικές κατευθύνσεις που κατά την επόμενη περίοδο κυριάρχησαν. Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 εμφανίστηκε η Πολιτισμική-Ιστορική Ψυχολογία. Σε αντιδιαστολή με την «Ψυχολογία της επιφάνειας» (το συμπεριφορισμό) και την «Ψυχολογία του βάθους» (την ψυχανάλυση), ο Vygotsky επιχείρησε να δημιουργήσει μια «Ψυχολογία του ύψους», μια Ψυχολογία των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών, που μέχρι τότε τις μονοπωλούσε η πνευματοκρατική Ψυχολογία. Κάπως σχηματικά μπορούμε να εντοπίσουμε δύο κομβικές ιδέες που τέθηκαν στη βάση της Πολιτισμικής-Ιστορικής Ψυχολογίας: η ανάδειξη της συμβολής των *διαμεσολαβητικών μέσων* (υλικών εργαλείων και σημειακών εργαλείων) στη *διαμόρφωση της συνείδησης* και η υιοθέτηση της *ιστορικής (γενετικής) μεθόδου διερεύνησης του ψυχισμού* (βλ. Van der Veer και Valsiner, 1991· Δαφέρομος, 2002b).⁴

Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 διαφάνηκαν σημαντικές θεωρητικές διαφορίες στο πλαίσιο της επιστημονικής σχολής του L. Vygotsky. Σύμφωνα με τον A. A. Leontiev (1990), οι διαφορίες της ομάδας του Χαρκόβου διαφάνηκαν το 1931 και κλιμακώθηκαν το 1933. Στην ομάδα του Χαρκόβου εντάσσονταν οι A. N. Leontiev, A. Zaporozhets, P. Galperin, L. Bozhovich, P. Zinchenko, κ.ά.

Ο αναγνωρισμένος ηγέτης της ομάδας του Χαρκόβου A. N. Leontiev (1903-1979) δεν συμφωνούσε με τη νοησιαρχική ερμηνεία της συνείδησης και την εξέταση της συνείδησης ως αποτέλεσμα της γλωσσικής και γενικότερα της πνευματικής επικοινωνίας. «*Ο άνθρωπος παρουσιάστηκε όχι ως κοινωνική, αλλά ως επικοινωνιακή οντότητα. Ο κύκλος της συνείδησης απομονώθηκε στον πλατύτερο κύκλο της κοινωνικής συνείδησης*» (Leontiev, 1994, 40). Ο A. N. Leontiev άσκησε κριτική στον L. Vygotsky για το ότι μετέτρεψε τη λέξη σε δημιουργό της συνείδησης, δηλαδή εξέταζε τη συνείδηση ως αποτέλεσμα εξολοκλήρου εσωτερικών νοητικών, γλωσσικών διαδικασιών αποσπώντας την από την αντικειμενική πραγματικότητα και τη ζωή (Leontiev, 1994).

Οι ψυχολόγοι της ομάδας του Χαρκόβου εστίασαν την έρευνά τους στη μελέτη της συνείδησης σε συνάρτηση με τη διαδικασία διαμόρφωσής της, επιχειρώντας με αυτό τον τρόπο να άρουν το χάσμα μεταξύ της συνείδησης και της ζωής. Έτσι, αναζήτησαν *το κλειδί για την κατανόηση της μορφολογίας της συνείδησης στη μορφολογία της δραστηριότητας* (Leontiev, 1983). *Το στοιχειώδες κύτταρο της συνείδησης δεν είναι η σημασία, όπως θεωρούσε ο L. Vygotsky, αλλά η δραστηριότητα*. Άρα, η επαναθεμελίωση της Ψυχολογίας ως επιστήμης,

σύμφωνα με τον A. N. Leontiev, θα πρέπει να στηριχθεί στη μελέτη της δομής και των τύπων της δραστηριότητας.

Κατά τη δεκαετία του 1930 ο Leontiev ασχολήθηκε με την εμφάνιση του ψυχισμού στα ζώα και την περιοδολόγηση της φυλογενετικής ανάπτυξής του. Στη βάση αυτού του μεγαλεπήβολου ερευνητικού σχεδίου έγραψε μια τρίτομη εργασία, την *Ανάπτυξη του ψυχισμού*, που έφτανε τις 1900 σελίδες. Ο πρώτος τόμος αυτής της εργασίας πήρε τη μορφή διδακτορικής διατριβής, υποστηρίχθηκε το 1940 και διασώθηκε. Ο δεύτερος και τρίτος τόμος αυτού του έργου καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Το 1947 εκδόθηκε το βιβλίο του Leontiev *Δοκίμια για την ανάπτυξη του ψυχισμού*, στο οποίο μεταφέρθηκε περιληπτικά ένα μέρος της εν λόγω προβληματικής, ενώ το 1959 εκδόθηκε το βιβλίο του *Προβλήματα ανάπτυξης του ψυχισμού*, που αποτελούσε γενίκευση των ερευνητικών ευρημάτων αυτής της περιόδου. Η βασική ιδέα του Leontiev (1999) συνίσταται στο ότι η ανάπτυξη του ψυχισμού πραγματοποιείται σε συνάρτηση με την ανάπτυξη των μορφών της αλληλεπίδρασης των έμβιων όντων με το εξωτερικό περιβάλλον. Ο ψυχισμός αποτελεί αντανάκλαση αντικειμενικών χαρακτηριστικών του εξωτερικού περιβάλλοντος που εμφανίζεται στο πλαίσιο της δραστηριότητας των ζώων.

Εκτός από την επιστημονική κριτική της Πολιτισμικής-Ιστορικής Ψυχολογίας που πραγματοποιήθηκε, πρώτα απ' όλα, από τους A. N. Leontiev και S. Rubinstein, στις αρχές της δεκαετίας του 1930 εμφανίστηκε και αγοραία ιδεολογική κριτική της. Με αφορμή την έρευνα των A. Luria και L. Vygotsky στην Κεντρική Ασία, στις αρχές της δεκαετίας του 1930, ο P. I. Razmyslov άσκησε κριτική στους θεμελιωτές της Πολιτισμικής-Ιστορικής Ψυχολογίας, ότι δήθεν παρουσίασαν τους κολχόζνικους ως ανθρώπους που δεν είναι ικανοί να αναπτύξουν αφηρημένη εννοιολογική σκέψη. Η Πολιτισμική-ιστορική Ψυχολογία χαρακτηρίστηκε ψευδοεπιστημονική, αντιδραστική και αντιμαρξιστική (Van der Veer και Valsiner, 1991· Δαφέρμος, 2002). Αυτή η αγοραία κριτική της Πολιτισμικής-Ιστορικής Ψυχολογίας στις αρχές της δεκαετίας του 1930, οδήγησε τελικά στην άτυπη απαγόρευσή της μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1950.

Η διαμόρφωση της σοβιετικής Ψυχολογίας στη δεκαετία του 1930

Κατά την περίοδο 1929-1931 στην ΕΣΣΔ διεξήχθησαν έντονες συζητήσεις στο πεδίο της Φιλοσοφίας και των επιμέρους επιστημών. Σ' αυτή τη συζήτηση διαφάνηκαν δύο βασικές μονοδιάστατες προσεγγίσεις. Αφενός μεν, οι ιδεαλιστικές προσεγγίσεις οι εκπρόσωποι των οποίων εξέταζαν τη συνείδηση σε πλήρη απόσπαση από τον υλικό κόσμο. Στην ίδια κατεύθυνση συνέτειναν οι δυϊστικές προσεγγίσεις,

που εξετάζουν το νου σε πλήρη απόσπαση από το σώμα. Αφετέρου δε, ο μηχανιστικός υλισμός και ο αναγωγισμός, που οδηγούσαν στην πλήρη απόρριψη της συνείδησης και την αναγωγή της σε νευροφυσιολογικές διαδικασίες (πχ. ρεφλεξολογία – McLeish, 1975). Αυτή την περίοδο επιχειρήθηκε η δημιουργία μιας «νέας Ψυχολογίας» που θα υπερβαίνει τις προαναφερόμενες τάσεις.

Κατά τη δεκαετία του 1930 διαμορφώθηκε ένα ευρύτατο φάσμα νέων ερευνητικών κατευθύνσεων στη σοβιετική Ψυχολογία. Το φυσιολογικό υπόβαθρο του ψυχισμού έγινε αντικείμενο έρευνας των V. Behterev και I. Pavlov. Ο Vygotsky διερευνούσε τις ανώτερες ψυχικές διαδικασίες (νόηση, ομιλία, κ.ά.), ενώ ο S. Rubinstein μελετούσε τη σχέση δραστηριότητας και συνείδησης. Ο D. Uznadze εστίασε στην ανάλυση του ζητήματος της στάσης (*ustanovka*). Ο A. N. Leontiev διερευνούσε τη γένεση του ψυχισμού. Οι B. Ananiev και B. Teplov ασχολήθηκαν με το ζήτημα της ατομικότητας, ενώ οι A. Smirnov και P. Zinschenko με το ζήτημα της μνήμης (Koltsova, Oleinik και Tuigabaeva, 1997).

Αυτή την περίοδο καθιερώθηκαν ορισμένες βασικές αρχές της σοβιετικής Ψυχολογίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένες από αυτές: 1) Ο ψυχισμός αποτελεί λειτουργία υψηλού επιπέδου ανάπτυξης της ύλης. 2) Οι ψυχικές διαδικασίες του ανθρώπου είναι κοινωνικο-ιστορικά προσδιορισμένες. 3) Η συνείδηση διαμορφώνεται σε συνάρτηση με τη δραστηριότητα των υποκειμένων.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1930 υπό διωγμό βρέθηκαν δύο σημαντικές κατευθύνσεις της εφαρμοσμένης Ψυχολογίας: η ψυχοτεχνική και η παιδολογία. Ο ηγέτης του ρεύματος της ψυχοτεχνικής Isaac Spilrein⁵ (1891-1937) κατηγορήθηκε για «αντεπαναστατική προπαγάνδα» δικάστηκε και, στη συνέχεια, εκτελέστηκε.

Με την απόφαση της κεντρικής επιτροπής του κομμουνιστικού κόμματος *Για τις παιδολογικές παραμορφώσεις στο σύστημα των Harkomprosov* (1936) η Παιδολογία τέθηκε υπό απαγόρευση. Σ' αυτήν την απόφαση ασκήθηκε κριτική στις πρακτικές αποβολής των παιδιών από τα σχολεία και στον εγκλεισμό τους σε «ειδικά σχολεία» ή «ειδικές τάξεις» για νοητικά καθυστερημένα παιδιά στη βάση των παιδολογικών τεστ. Σ' αυτή την απόφαση ασκείται κριτική στο «νόμο του φαταλιστικού προκαθορισμού της μοίρας των παιδιών στη βάση βιολογικών και κοινωνικών παραγόντων, την επίδραση της κληρονομικότητας και ενός αμετάβλητου περιβάλλοντος» (Kurek, 2004, 297). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε τον ανομοιογενή χαρακτήρα τόσο του κινήματος της παιδολογίας, όσο και εκείνων που ασκούσαν κριτική σ' αυτό το ρεύμα. Έτσι, ο Vygotsky ήταν ένας από τους υποστηρικτές της «παιδολογίας», όμως οι αντιλήψεις του έρχονταν σε πλήρη ρήξη με τον βιολογικό αναγωγισμό αρκετών εκπροσώπων του εν λόγω ρεύματος.

Κριτική στην «Παιδολογία» άσκησε ο σοβιετικός παιδαγωγός A. Makarenko (1888-1939), χωρίς η κριτική του να ταυτίζεται με την ισοπεδωτική και πλήρη

απόρριψη της «παιδολογίας» που έγινε από την πολιτική ηγεσία της χώρας. Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στο παιδαγωγικό σύστημα του Α. Makarenko, που ερχόταν σε ρήξη με τις παιδοκεντρικές αντιλήψεις, που υποστήριζαν την αυθόρμητη και αυτόνομη ψυχική ανάπτυξη του παιδιού, χωρίς να υπολογίζουν επαρκώς τις κοινωνικές συνιστώσες της (Παυλίδης, 1998· Δαφερμάκης και Παυλίδης, 2006). Η εφαρμοσμένη παιδαγωγική θεωρία της ανάπτυξης της προσωπικότητας μέσω της ενεργού συμμετοχής της στην κοινότητα μπορεί να θεωρηθεί, επίσης, ως μια από τις σημαντικότερες κατακτήσεις της σοβιετικής Ψυχολογίας, που εμφανίστηκε στο επίπεδο της παιδαγωγικής πρακτικής. Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Α. Makarenko έρχονταν σε ρήξη με τις θεωρητικές αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στην ηγεσία του Υπουργείου Λαϊκής Διαφώτισης της ΕΣΣΔ και δεν βρήκαν πραγματικούς συνεχιστές στην εκπαιδευτική πράξη.

Η ψυχολογία της δραστηριότητας του Rubinstein

Ο Rubinstein ήταν ο πρώτος σοβιετικός ψυχολόγος που εισήγαγε την έννοια της δραστηριότητας, το 1922, στο άρθρο του *Η αρχή της δημιουργικής αυτοδραστηριότητας*⁶. Σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της θεωρίας της δραστηριότητας του Rubinstein και της σοβιετικής Ψυχολογίας διαδραμάτισε ο αναστοχασμός των νεανικών έργων του Κ. Μαρξ και ιδιαίτερα των *Οικονομικών και φιλοσοφικών χειρογράφων του 1844*. Οι αναζητήσεις του Rubinstein διατυπώθηκαν στο άρθρο του *Προβλήματα Ψυχολογίας στα έργα του Καρλ Μαρξ*. Κατά την άποψή μας, το επίπεδο αφομοίωσης του μαρξισμού στη σοβιετική Ψυχολογία βρίσκεται στο επίπεδο των *Οικονομικών και φιλοσοφικών χειρογράφων του 1844* του Μαρξ, δηλαδή στη βαθμίδα πρωταρχικής εμφάνισης της μεθόδου του στην επιστημονική του έρευνα.

Το βιβλίο του Rubinstein *Οι βάσεις της Γενικής Ψυχολογίας* που εκδόθηκε το 1940 αποτελεί την πρώτη απόπειρα γενίκευσης και συστηματοποίησης των αποτελεσμάτων της σοβιετικής Ψυχολογίας. Το 1942 ο Rubinstein, υπήρξε ο πρώτος από τους ψυχολόγους της ΕΣΣΔ πήρε κρατικό βραβείο για την συνεισφορά του στη θεμελίωση της σοβιετικής Ψυχολογίας. Το ίδιο έτος ιδρύθηκε το τμήμα Ψυχολογίας στο Κρατικό Πανεπιστήμιο της Μόσχα και ο Rubinstein αναδείχθηκε πρώτος πρόεδρος του.

Ο Rubinstein (1997) άσκησε κριτική στην απόσπαση της συνείδησης από τις πρακτικές σχέσεις του υποκειμένου με τον κόσμο και πρότεινε την *αρχή της ενότητας* (και όχι της ταυτότητας) της συνείδησης και της δραστηριότητας ως θεμελιώδη αρχή της «νέας Ψυχολογίας». Σε αντιδιαστολή με τους συμπεριφοριστές ο Rubinstein δεν συμφωνούσε ότι η Ψυχολογία μελετά τη συμπεριφορά και υιοθέ-

τησε την άποψη ότι η Ψυχολογία διερευνά τον τρόπο και τις μορφές έκφρασης του ψυχισμού στο πλαίσιο της δραστηριότητας. Η Ψυχολογία δεν μελετά αποσπασμένες ψυχικές λειτουργίες, όπως θεωρούσαν οι λειτουργιστές, αλλά τις ψυχικές διαδικασίες των συγκεκριμένων προσωπικοτήτων που εντάσσονται σ' ένα καθορισμένο σύστημα κοινωνικών σχέσεων (Rubinstein, 2000).

Ο Rubinstein απέριπτε, αφενός μεν τη μηχανιστική αντίληψη ότι τα ψυχικά φαινόμενα διαμορφώνονται ως αποτέλεσμα εξωτερικών επιδράσεων, αφετέρου δε, την ιδεαλιστική αντίληψη ότι τα ψυχικά φαινόμενα εξηγούνται εξ ολοκλήρου από τις εσωτερικές ιδιότητες της συνείδησης, της προσωπικότητας, κλπ. Σύμφωνα με τον Rubinstein, οι εξωτερικές αιτίες δρουν διαμεσολαβημένα μέσω των εσωτερικών συνθηκών. Το σύνολο των καταστάσεων και των ιδιοτήτων της προσωπικότητας παρουσιάζονται ως ένα ενιαίο σύστημα εσωτερικών συνθηκών μέσω του οποίου διαθλώνται οι εξωτερικές επιδράσεις (Rubinstein, 1997X Dafermos και Marvakis, 2009).

Η θεωρία του Rubinstein ενέπνευσε το έργο πολλών ψυχολόγων, οι οποίοι επιχείρησαν να την αναπτύξουν περαιτέρω και να την εφαρμόσουν στα πιο διαφορετικά πεδία ψυχολογικής έρευνας. Αναφέρουμε ενδεικτικά την Ksenia Alexandrovna Abulkhanova (Slavskaya) (1932-), τη Budilova Elena Alexandrovna (1909-1991), τον Andrey Vladimirovich Brushlinskiy (1933-2002), την Diana Borisovna Bogoyavlenskaya (1932-).

Η θεωρία της στάσης του Uznadze

Ο Dmitry Nikolaevich Uznadze (1886-1950), από τους σημαντικότερους σοβιετικούς ψυχολόγους, θεμελίωσε τη γεωργιανή σχολή Ψυχολογίας. Ο Uznadze σπούδασε στη φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου της Λειψίας όπου εργαζόταν ο Wundt. Εργάστηκε υπό την άμεση καθοδήγηση του Wundt και παρακολούθησε τις παραδόσεις πολλών γνωστών καθηγητών, όπως των E. Spranger, F. Kueger, κ.ά. Το 1917 επέστρεψε στην Τιφλίδα, όπου συνέβαλε στη δημιουργία Πανεπιστημίου, το οποίο άρχισε να λειτουργεί τον Γενάρη του 1918. Στο Πανεπιστήμιο της Τιφλίδας ο Uznadze δημιούργησε τμήμα και εργαστήριο Ψυχολογίας. Το 1941 δημιουργήθηκε το Τμήμα Ψυχολογίας στην Ακαδημία Επιστημών της Γεωργίας και μετά από δύο χρόνια το Ινστιτούτο Ψυχολογίας (Imedadze, Imedadze και Acmolov, 2000· Ketchuashvili, 1994).

Ο Uznadze (1997, 2004) άσκησε κριτική στο αξίωμα της αμεσότητας, στη μηχανιστική αντίληψη της αιτιότητας που υιοθετήθηκε από ποικίλα ψυχολογικά ρεύματα (συνειρμισμός, συμπεριφορισμός κ.ά.). Σε αντιστοιχία με το αξίωμα της αμεσότητας η αντικειμενική πραγματικότητα επιδρά άμεσα μέσω των ερεθισμάτων

της στον καθορισμό της δραστηριότητας του ανθρώπου. Σύμφωνα με τον Uznadze (1997, 2004), θα πρέπει να βρεθούν οι διαμεσολαβητικοί κρίκοι μεταξύ της συνείδησης και της πραγματικότητας, να κατανοηθεί ο συνολικός μετασχηματισμός του υποκειμένου στην αλληλεπίδρασή του με το εξωτερικό περιβάλλον.

Κομβική θεωρητική έννοια στο θεωρητικό σύστημα του Uznadze είναι η έννοια της *στάσης* (*Ustanovka*, στη ρωσική γλώσσα, *Einstellung* στη γερμανική γλώσσα, *attitude* στα γαλλικά, *set* στην αγγλική γλώσσα). *Στάση είναι η συνολική ετοιμότητα του υποκειμένου για την πραγματοποίηση μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς.* Όταν σε ένα έμβιο ον εμφανίζεται κάποια ανάγκη, τότε διαμορφώνεται η *στάση*, που αντιστοιχεί στην συγκεκριμένη κατάσταση του υποκειμένου. Εμφανίζεται μια ιδιότυπη συνολική, ενεργή αντανάκλαση της πραγματικότητας, της κατάστασης που βρίσκεται το υποκείμενο, και ωθεί στην πραγματοποίηση των συγκεκριμένων δράσεών του. Έτσι, *στάση* είναι η σχέση μεταξύ της συγκεκριμένης ανάγκης και της συγκεκριμένης κατάστασης στην οποία βρίσκεται το υποκείμενο. Η δραστηριότητα του υποκειμένου παρουσιάζεται ως πραγμάτωση της *στάσης* του. Έτσι, *κάθε επιρροή που ασκείται στον άνθρωπο αρχικά, επιδρά επάνω του συνολικά και στη συνέχεια, μέσω αυτής της γενικευτικής επίδρασης, στις επιμέρους διαδικασίες, λειτουργίες κλπ.* (Uznadze, 1997, 2004).

Η επιστημονική διάσκεψη για την αντανάκλαστική θεωρία του Pavlov και το τέλος μιας εποχής

Στο βαθμό που το «πρώτο κύμα» διώξεων στο πεδίο επιστήμης στην ΕΣΣΔ πραγματοποιήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1930, τότε το «δεύτερο κύμα» διώξεων λαμβάνει χώρα στα τέλη της δεκαετίας του 1940 (Petrovskii & Jaroshevsky, 1996). Διωκόμενοι βρέθηκαν ολόκληροι κλάδοι και κατευθύνσεις της επιστήμης (η Γενετική και η κυβερνητική χαρακτηρίστηκαν «ψευδοεπιστήμες»)⁷. Τον χειμώνα του 1948-1949 ο Rubinstein έπεσε θύμα διώξεων στη διάρκεια του «αγώνα εναντίον του κοσμοπολιτισμού» που κράτησε μέχρι και το 1953. Ο Rubinstein απολύθηκε απ' όλες τις υπεύθυνες θέσεις που κατείχε και ακυρώθηκε η έκδοση του βιβλίου του.

Στις 28 Ιουνίου-4 Ιουλίου 1950, με εντολή του Στάλιν, οργανώθηκε από την Ακαδημία επιστημών και την Ακαδημία Ιατρικών επιστημών της ΕΣΣΔ επιστημονική διάσκεψη αφιερωμένη στη θεωρία περί αντανάκλαστικών του I. Pavlov. Ως βασική αποστολή αυτής της διάσκεψης τέθηκε η αποκάλυψη των ανεπαρκειών που εμποδίζουν την περαιτέρω αξιοποίηση των ιδεών του I. Pavlov. Σ' αυτή τη διάσκεψη ασκήθηκε ισοπεδωτική κριτική στους L. Orbeli, P. Anokhin και I. Beritashvili για παραμόρφωση των θεμελιωδών αρχών της αντανάκλαστικής θεωρίας

του I. Pavlov (Graham, 1987). Αυτή η διάσκεψη της Ακαδημίας επιστημών το 1950, για τη θεωρία περί αντανακλαστικών του Pavlov, συνέβαλε στην ενίσχυση της *τάσης να αναχθεί η Ψυχολογία στη Φυσιολογία του ανώτερου νευρικού συστήματος, καθώς επίσης, σε παλινδρόμηση στις μηχανιστικές, αναγωγιστικές προσεγγίσεις του ψυχισμού που ήταν ευρέως διαδεδομένες κατά τη δεκαετία του 1920.*

Σε επιστημονικά συνέδρια και διασκέψεις που πραγματοποιήθηκαν τα επόμενα χρόνια (1952, 1962, κ.ά.) διευκρινίστηκε η ιδιαιτερότητα του γνωστικού αντικειμένου της Ψυχολογίας και η αναγωγιμότητά της στη Φυσιολογία. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανάδειξη των ανεπαρκειών της αντανακλαστικής θεωρίας του Pavlov πραγματοποιήθηκε, σε μεγάλο βαθμό, από φυσιολόγους, που ανέπτυξαν νέες προσεγγίσεις της λειτουργίας του οργανισμού [Θεωρία των λειτουργικών συστημάτων του P. Anokhin (1898-1974)⁸, Φυσιολογία της ενεργητικότητας του N. Bernstein (1896-1966), κ.ά.]. Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων που διεξήχθησαν τέθηκαν δύο σημαντικά προβλήματα: α) Το πρόβλημα του αντανακλαστικού χαρακτήρα της ψυχικής δραστηριότητας και της σύνδεσής της με την δραστηριότητα του εγκεφάλου. β) Το ζήτημα της αντικειμενικής μεθόδου έρευνας των ψυχικών φαινομένων (Koltsova, Oleinik & Tugabaeva, 1997).

Συνολικά, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι κατά την περίοδο 1930-1950 διαμορφώθηκε αντιφατική γνωσιακή συγκυρία στη σοβιετική Ψυχολογία. Αυτή την περίοδο εμφανίστηκαν νέα ερευνητικά προγράμματα και επιστημονικές σχολές στο πεδίο της Ψυχολογίας (Πολιτισμική-ιστορική Ψυχολογία, Ψυχολογία της δραστηριότητας του A. N. Leontiev, Θεωρία της δραστηριότητας του S. Rubinstein, Θεωρία της στάσης του Uznadze). Επίσης διατυπώθηκαν για πρώτη φορά οι βασικές μεθοδολογικές αρχές της σοβιετικής Ψυχολογίας: η ερμηνεία του ψυχισμού ως λειτουργίας του εγκεφάλου, η αρχή της ενότητας συνείδησης και δραστηριότητας, η αρχή της αιτιότητας, η αρχή του ιστορισμού, κλπ. Όμως, *αυτές οι γενικές μεθοδολογικές αρχές είχαν περισσότερο τον χαρακτήρα διακήρυξης, χωρίς να μετατρέπονται ακόμα σε σύστημα επιστημονικής γνώσης. Οι πρώτες απόπειρες εφαρμογής των εν λόγω αρχών για τη δημιουργία συστήματος Ψυχολογίας επιχειρήθηκαν κατά την περίοδο 1950-1970 και φανέρωσαν τις εξαιρετικές δυσκολίες αυτού του εγχειρήματος.*

Την ίδια περίοδο (1930-1950) πραγματοποιήθηκαν διώξεις πολλών σημαντικών ψυχολόγων και απαγορεύτηκαν ολόκληρες κατευθύνσεις στο πεδίο της Ψυχολογίας (παιδολογία, ψυχοτεχνική, ψυχανάλυση, πολιτισμική-ιστορική Ψυχολογία), σταμάτησε η έκδοση επιστημονικών περιοδικών (Παιδολογία, Σοβιετική Ψυχοτεχνική κ.ά.), και κυρίως προκλήθηκε μεγάλη ζημιά στην εφαρμοσμένη Ψυχολογία. Επίσης, το ίδιο διάστημα, διακόπτεται η άμεση επικοινωνία και αλληλεπίδραση των σοβιετικών ψυχολόγων με τους συναδέλφους τους στη Δύση.

Η σοβιετική Ψυχολογία κατά την περίοδο 1950-1980

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 η ΕΣΣΔ βρέθηκε σε μια νέα ιστορική περίοδο, όταν τέθηκε το ζήτημα της μετάβασης από τον εκτατικό τύπο ανάπτυξης που βασιζόταν στην ποσοτική επέκταση της παραγωγής, στον εντατικό τύπο ανάπτυξης που εδράζεται στον ποιοτικό μετασχηματισμό της. Η εν λόγω ιστορική πρόκληση απαιτούσε ριζική ανασυγκρότηση του συνόλου των σφαιρών της κοινωνικής ζωής, συμπεριλαμβανομένης και της επιστήμης. Η ανάπτυξη της θεμελιώδους, βασικής έρευνας αποτελούσε μια από τις κύριες προτεραιότητες που αναδύθηκαν κατά τη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία (Δαφέρμος, 2006).

Μετά τον θάνατο του Στάλιν παρατηρήθηκε χαλάρωση του έντονου πολιτικού ελέγχου στη σφαίρα της επιστήμης και διαμορφώθηκαν οι συνθήκες για μια πιο ελεύθερη ενασχόληση με την κοινωνική έρευνα. Η θεσμική αναγνώριση της Ψυχολογίας εκφράζεται στην ίδρυση σχολών Ψυχολογίας στα κρατικά Πανεπιστήμια της Μόσχας και του Λένινγκραντ (1966) και την επανέκδοση του περιοδικού *Voprocii Psichologii* (1955).

Κατά την περίοδο αυτή αναπτύχθηκαν οι σχέσεις των σοβιετικών ψυχολόγων με τους συναδέλφους τους από τις χώρες της Δύσης που είχαν διακοπεί στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Σημαντικό γεγονός αποτέλεσε η πραγματοποίηση το 1966, στη Μόσχα, του 18ου Διεθνούς Συνεδρίου Ψυχολογίας, που σηματοδοτεί την επανέναρξη του επιστημονικού διαλόγου μεταξύ δυτικών και σοβιετικών ψυχολόγων πάνω σε θεμελιώδη ζητήματα της Ψυχολογίας. Σ' αυτό το συνέδριο συμμετείχαν πάνω από 4.000 επιστήμονες από τις πιο διαφορετικές χώρες. Αναφέρουμε ενδεικτικά τους J. Piaget, J. Bruner, E. Gibson, R. Cattell (Zdan, 2008).

Αξίζει να γίνει αναφορά σε μια πτυχή αυτού του διαλόγου μεταξύ των δυτικών και σοβιετικών ψυχολόγων, που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο αυτού του συνεδρίου. Ο θεμελιωτής της γενετικής επιστημολογίας, ο J. Piaget απευθυνόμενος στον P. Galperin σχετικά με τις θεωρητικές διαφορές που τους χωρίζουν ανέφερε: «Εγώ μελετώ αυτό που υπάρχει, ενώ εσείς από πού πιθανόν να υπάρξει». Ο P. Galperin απάντησε: «Όμως, αυτό που υπάρχει είναι μόνο επιμέρους περίπτωση αυτού που μπορεί να υπάρξει» (Obuhova, 1999, 363). Στη συγκεκριμένη περίπτωση διαφαίνεται ο ριζικά διαφορετικός προσανατολισμός των προαναφερθέντων θεωριών: *η πρώτη εδράζεται στη διαπίστωση της κατάστασης της νοητικής ανάπτυξης του υποκειμένου ως κάτι το δοσμένο, ενώ η δεύτερη προσανατολίζεται στην ανάδειξη των δυνατοτήτων και των προοπτικών νοητικής ανάπτυξης του υποκειμένου όχι μόνο στο παρόν, αλλά και στο μέλλον.*

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 είχε ολοκληρωθεί η επεξεργασία των βασικών μεθοδολογικών αρχών της σοβιετικής Ψυχολογίας, και τέθηκε σε πρώτο πλάνο η εφαρμογή των εν λόγω αρχών σε συγκεκριμένα πεδία και η πραγματο-

ποίηση ερευνών στο επίπεδο της κοινωνικής πρακτικής. Αυτή την περίοδο λαμβάνει χώρα η *κατεξοχήν εκτατική ανάπτυξη της σοβιετικής Ψυχολογίας*: εμφανίστηκαν νέοι κλάδοι της Ψυχολογίας (η Κοινωνική Ψυχολογία, η Ψυχολογία της εργασίας, Ψυχοφυσιολογία, Παιδαγωγική Ψυχολογία, κλπ.), πραγματοποιήθηκαν πολυάριθμες έρευνες σε συγκεκριμένα ζητήματα και παρατηρείται ποσοτική συσσώρευση μεγάλου φάσματος πειραματικών δεδομένων. Αυτή την περίοδο βελτιώθηκε το οργανωτικό και υλικοτεχνικό υπόβαθρο της Ψυχολογίας. Επίσης, ενισχύθηκαν οι τάσεις αξιοποίησης της ψυχολογικής γνώσης για την επίλυση πρακτικών προβλημάτων και της εφαρμοσμένης ψυχολογικής έρευνας (Koltsova και Oleinik, 2004).

Στην ίδια περίοδο εμφανίστηκαν σημαντικές νέες ιδέες, προσεγγίσεις και εφαρμογές στο πεδίο της Ψυχολογίας. Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένες από αυτές: η *ψυχοφυσιολογία των ατομικών διαφορών* του Β. Terlon και της σχολής του· η μελέτη του προβλήματος της *ιδιοσυγκρασίας* από τον Β. Merlin· η θεμελίωση της *νευροφυσιολογίας* από τον Α. Luria και τους μαθητές του· η θεωρία των *λειτουργικών συστημάτων* του Ρ. Anokhin· οι θεωρίες της *αισθητηριακής αντίληψης* του Α. Zaporozhets και της J. Gippenreiter· η θεωρία του D. Elkonin για τις βαθμίδες ψυχικής ανάπτυξης· η θεωρία των αναβαθμών της διαμόρφωσης των *νοητικών δράσεων* του Ρ. Galperin· η θεωρία της *αναπτυξιακής μάθησης* του V. Davidov· οι *ποικίλες θεωρίες της προσωπικότητας* (L. Bozovitsch, Β. Ananiev, Α. Asmolov, κ.ά.)· η *ψυχολογολογική* θεωρία του Α. Α. Leontiev, η μελέτη της *Ψυχολογίας της δημιουργικής δραστηριότητας* (J. Ponomariev, D. Bogojavlenskaja, Α. Bruschlinsky)· οι νέες προσεγγίσεις της *Ψυχολογίας της εργασίας* (Β. Lomov, V. P. Zinschenko, F. Gorbov, κ.ά.) κλπ.

Εν κατακλείδι, αξίζει να τονίσουμε ιδιαίτερα τη θεωρητική και πρακτική σημασία του «πειράματος» της φοίτησης 4 φοιτητών με απώλεια όρασης και ακοής στην ψυχολογική σχολή του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας, που στηρίχθηκε στη θεωρία της δραστηριότητας (Plyenkov, 1977· Suvorov, 2003· Δαφέρμος, 2008). Ακόμα και η απλή απαρίθμηση ορισμένων κατευθύνσεων έρευνας των σοβιετικών ψυχολόγων φανερώνει το ευρύτατο φάσμα των ερευνών, που εκτυλίχθηκαν αυτή την περίοδο.

Το μεγάλο ζητούμενο παρέμεινε η σύνθεση των συσσωρευμένων δεδομένων, ο θεωρητικός και μεθοδολογικός αναστοχασμός τους και το ζήτημα της δημιουργίας συστήματος ψυχολογικής γνώσης. Όμως, η *Γενική Ψυχολογία* που, σύμφωνα με τον Vygotsky (1997), όφειλε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στον αναστοχασμό και τη σύνθεση των ψυχολογικών γνώσεων *παρέμεινε ο προβληματικός κλάδος του όλου οικοδομήματος της σοβιετικής Ψυχολογίας*. Αυτή την περίοδο εμφανίστηκαν ποικίλες απόπειρες επεξεργασίας του κατηγοριακού εξοπλισμού της Ψυχολογίας ως επιστήμης.

Πριν περάσουμε σε εκτενέστερη αναφορά ως προς ορισμένες απόπειρες δημιουργίας συστήματος της Ψυχολογίας, θα πρέπει να τονίσουμε τη στενή σύνδεση των μεθοδολογικών συζητήσεων στο επίπεδο των επιμέρους επιστημών (στη συγκεκριμένη περίπτωση της Ψυχολογίας) με τις φιλοσοφικές συζητήσεις σχετικά με τη λογική και μεθοδολογία της επιστήμης. Η Φιλοσοφία, από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1950, κινήθηκε κατεξοχήν στο πλαίσιο της υπαγωγής της στην ιδεολογία και την προπαγάνδη των εκάστοτε αποφάσεων της πολιτικής ηγεσίας της χώρας. Όμως, στα τέλη της δεκαετίας του 1950 εμφανίστηκε η δυνατότητα σχετικά ανεξάρτητης ενασχόλησης με ζητήματα Ιστορίας και μεθοδολογίας της επιστήμης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι συζητήσεις που αναπτύχθηκαν στις δεκαετίες 1960-1970 σχετικά με τη μεθοδολογία του *Κεφαλαίου* του Κ. Μαρξ (M. Rozental, L. Mankovsky, Típuhin, E. Ilyenkov, Z. Orudzíev, V.V. azioulin, κ.ά.), τη διαλεκτική της φύσης και των φυσικών επιστημών (L. Alexantrov, V. Abartsumian, N. Dubinin, B. Kendrov, B. Kuznetsov, I. Kuznetsov, A. Sheptulin, M. Omelianovksi, I. Kopnin) και της μεθοδολογίας επιστημονικής έρευνας (πχ. V. Shvirev, V. Lektorsky) (Πατέλης, 1999).

Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε ορισμένες προσεγγίσεις της δημιουργίας συστήματος κατηγοριών Ψυχολογίας ως επιστήμης. Η πρώτη σημαντική απόπειρα επιχειρήθηκε από τον Α. Ν. Leontiev. Ενώ κατά την περίοδο 1930-1950 στο έργο του Leontiev υπερεβούσε η τάση διερεύνησης του ιστορικού χαρακτήρα του ψυχισμού και των σταδίων ανάπτυξής του, κατά τη δεκαετία του 1960 και κυρίως τη δεκαετία του 1970 επικράτησε μια δομολειτουργική τάση ανάλυσης της εσωτερικής διάρθρωσης της δραστηριότητας με έμφαση στις διαδικασίες μοντελοποίησης (Leontiev και Dzafarov, 1973). Αυτή την περίοδο ο Leontiev ανέπτυξε το τριαδικό σχήμα συγκρότησης της δραστηριότητας (δραστηριότητα-δράση-χειρισμοί – Leontiev, 1983· Λεόντιεφ, χ.χ.).

Ο Α. Ν. Leontiev επιχειρήσε τη δημιουργία συστήματος κατηγοριών και νόμων της Ψυχολογίας στη βάση της κατηγορίας της δραστηριότητας. Η κατηγορία της δραστηριότητας παρουσιάστηκε ως το «κύτταρο», η απλούστατη σχέση της Ψυχολογίας⁹, ενώ όλες οι άλλες κατηγορίες παρουσιάζονται ως παράγωγες απ' αυτήν. Η θεωρία της δραστηριότητας δέχτηκε ποικίλες μορφές κριτικής από άλλα ρεύματα και κατευθύνσεις της σοβιετικής Ψυχολογίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε εδώ ορισμένες από αυτές τις κριτικές που δέχθηκε η θεωρία της δραστηριότητας του Leontiev:

α) Ο Rubinstein άσκησε κριτική στην αντίληψη του Leontiev ότι η «εσωτερική-κίνηση» των εξωτερικών δράσεων αποτελεί βασικό μηχανισμό της νοητικής ανάπτυξης του ανθρώπου. Κατά τον Rubinstein, ο μονοδιάστατος τονισμός του εξωτερικού προσδιορισμού της νοητικής δραστηριότητας οδηγεί στην υποτίμηση της ενδότερης δομής και του εσωτερικού περιεχομένου της. Η μάθηση δεν είναι

απλώς και μόνο αποτέλεσμα αφομοίωσης, αποστήθισης έτοιμων γνώσεων και γνωστικών σχημάτων, εφόσον μ' αυτό τον τρόπο δεν υπολογίζεται η ετοιμότητα του υποκειμένου, οι προϋποθέσεις της μάθησης που ενυπάρχουν στα άτομα-αποδέκτες.

β) Ο κοινωνιολογισμός και ο αντινατουραλιστικός προσανατολισμός της θεωρίας της δραστηριότητας του Α. Ν. Leontiev τον οδήγησε στην υποτίμηση των βιολογικών διαστάσεων της προσωπικότητας. Οι εκπρόσωποι άλλων σχολών της σοβιετικής Ψυχολογίας επιχείρησαν να υπολογίσουν, σε μεγαλύτερο βαθμό, τις βιολογικές διαστάσεις της προσωπικότητας.¹⁰

γ) Κριτική στον Leontiev άσκησε, στα τέλη της δεκαετίας του 1960, ακόμα και ο Ρ. Galperin, που ήταν από τους στενότερους συνεργάτες του στη ψυχολογική σχολή του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας. Ο Ρ. Galperin θεωρούσε ότι ο Leontiev υποτιμά τη σημασία της μελέτης των συγκεκριμένων χειρισμών στη δομή της δραστηριότητας. Οι συγκεκριμένοι χειρισμοί αποτελούν τους αποκρυσταλλωμένους τρόπους προσανατολισμού στις συγκεκριμένες εξατομικευμένες συνθήκες στις οποίες βρίσκεται το συγκεκριμένο υποκείμενο. Είναι αδύνατο να κατανοήσουμε τη δραστηριότητα, σύμφωνα με τον Ρ. Galperin, αν δεν μελετήσουμε το αντικειμενικό, συγκεκριμένο υλικό περιεχόμενο της. Στον Α. Ν. Leontiev η δραστηριότητα εξετάζεται κυρίως υπό το πρίσμα των κινήτρων της, ενώ οι χειρισμοί ανάγονται στην τεχνική της δράσης και τίθενται σε δεύτερο πλάνο υπό την επίδραση της θεωρίας του Piaget. Σύμφωνα με τον Netshaven (2003), κατά τα όψιμα στάδια ανάπτυξης της θεωρίας της δραστηριότητας του Leontiev η μελέτη των ψυχολογικών συνθηκών, των συγκεκριμένων μέσων που χρησιμοποιεί το υποκείμενο, τέθηκε σε δεύτερο πλάνο. Αντιθέτως, στον Ρ. Galperin (1998) η πραγματική, υλική νοηματοδοτημένη δραστηριότητα εξετάζοταν κυρίως από την οπτική γωνία των μέσων και των τρόπων πραγματοποίησής της.

δ) Η υπερτίμηση του ειδικού βάρους της έννοιας της δραστηριότητας οδήγησε στην υποτίμηση άλλων σημαντικών κατηγοριών της Ψυχολογίας, οι οποίες δεν εντάσσονταν στην προκρούστεια κλίνη της εν λόγω κατηγορίας. Κατά την δεκαετία του 1970, ο Β. Lomov επεξεργάστηκε την κατηγορία της επικοινωνίας και διαφώνησε με τον Α. Ν. Leontiev που εξέταζε την κατηγορία της δραστηριότητας ως την ευρύτερη αφαίρεση από την οποία μπορούν να εξαχθούν όλες οι κατηγορίες της Ψυχολογίας. Σε αντιδιαστολή με τον Α. Ν. Leontiev, ο Β. Lomov θεωρούσε ότι ο άνθρωπος αναπτύσσει ένα πολυεπίπεδο σύστημα σχέσεων με τον κόσμο και, κατά συνέπεια, δεν είναι δυνατή η δημιουργία συστήματος ψυχολογικής γνώσης στη βάση μιας και μόνο κατηγορίας. Ο Β. Lomov έθεσε σε πρώτο πλάνο την επικοινωνία, το σύστημα των διυποκειμενικών σχέσεων (υποκείμενο-υποκείμενο), που δεν μπορούν να εξαχθούν από τις σχέσεις υποκειμένου-αντικειμένου (Lomov, 1999). Ιδιαίτερη έμφαση έδωσε στη λειτουργική ανά-

λυση της επικοινωνίας ως διαδικασίας ανταλλαγής πληροφοριών και τη διερεύνηση της σχέσης πομπού και δέκτη της πληροφορίας (Lomov, 1999).

Εναλλακτικές απόπειρες δημιουργίας συστήματος κατηγοριών και νόμων της Ψυχολογίας αποτελούσαν η «ανθρωπογνωσία» του Β. Ananiev και η συστημική θεωρία του Β. Lomov. Το 1966 ιδρύθηκε η σχολή Ψυχολογίας του Λένινγκραντ και εκλέχθηκε ο Β. Lomov ως πρώτος κοσμήτοράς της. Το θεωρητικό πρόγραμμα της σχολής εκπονήθηκε από τον Β. Ananiev. Οι σημαντικότεροι ψυχολόγοι που στελέχωσαν τη σχολή και συνέβαλαν στην επεξεργασία του προγράμματος σπουδών της ήταν οι Β. Lomov, V. Miasishev, U. Samarin, E. Kuzmin και άλλοι.

Ο Β. Ananiev (2001) εντόπισε την αυξανόμενη διαφοροποίηση και εξειδίκευση των κλάδων που ασχολούνται με τη μελέτη του ανθρώπου και την πολυμορφία προσεγγίσεων και μεθόδων διερεύνησής του. Ταυτόχρονα, ο Β. Ananiev θεωρούσε ότι δεν επαρκεί η ανάπτυξη της διακλαδικής συνεργασίας και αλληλεπίδρασης κατά τα πρότυπα της γενετικής επιστημολογίας του Piaget, αλλά είναι απαραίτητη η ενοποίηση του συνόλου των φυσικών, τεχνικών, κοινωνικών επιστημών στο πλαίσιο ενός ερευνητικού προγράμματος συνολικής μελέτης του ανθρώπου (πρόγραμμα δημιουργίας «ανθρωπογνωσίας»). Σύμφωνα με τον Β. Ananiev (2001), η Ψυχολογία θα πρέπει να μετατραπεί στο κέντρο της «ανθρωπογνωσίας» (μας ιδιότυπης μορφής Ανθρωπολογίας) και θα διαδραματίσει το ρόλο του κέντρου σύνθεσης όλων των επιστημονικών κλάδων που μελετάνε τον άνθρωπο. Σε αντιστοιχία με τη θεωρία του Β. Ananiev, η Ψυχολογία δεν είναι η επιστήμη για τον ψυχισμό, ούτε για την προσανατολιστική δραστηριότητα, αλλά για τον άνθρωπο που παρουσιάζεται ως σύμπλεγμα της φυσικής ανάπτυξης, της ιστορίας της ανθρωπότητας, της οντογένεσης της προσωπικότητας κλπ. Έτσι, το πρόβλημα του ανθρώπου παρουσιάστηκε ως το κεντρικό ζήτημα της επιστήμης συνολικά (συμπεριλαμβανομένων ακόμη και των τεχνικών επιστημών οι οποίες αρχίζουν να «ανθρωποποιούνται»).

Το 1971, με απόφαση του Προεδρείου της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ, δημιουργήθηκε το Ινστιτούτο Ψυχολογίας που σ' αυτό εργάζονταν πολλοί επιφανείς ψυχολόγοι (Β. Ananiev, P. Anokhin, A. N. Leontiev, B. Terlov). Η συστημική προσέγγιση του Β. Lomov (1927-1989) επί μακρά χρονική περίοδο απετέλεσε το θεωρητικό πρόγραμμα στη βάση του οποίου οργανώθηκε η ερευνητική δραστηριότητα του Ινστιτούτου Ψυχολογίας. Ο άνθρωπος εξετάζεται από τον Β. Lomov (1999) ως ένα σύνθετο σύστημα που βρίσκεται στο σημείο επαφής πολλαπλών άλλων συστημάτων και που έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την ικανότητα αυτορρύθμισης. Τα ψυχικά χαρακτηριστικά διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του ανθρώπου ως συστήματος. Ο Lomov (1999) θεωρούσε ότι οι βασικές πτυχές μελέτης του ψυχισμού είναι: 1) Η διερεύνηση του ψυχισμού ως ποιοτικής μονάδας και ανάλυσης των επιμέρους στοιχείων και ιδι-

οτήτων του, 2) Η ένταξη του ψυχισμού σε ένα ευρύτερο μακροσύστημα, στο επίπεδο των μορφών αντανάκλασης, 3) Η ανάλυση των μικροσυστημάτων του ψυχισμού (βιοφυσικές, βιοχημικές διαδικασίες, κλπ.), 4) Η διερεύνηση του ψυχισμού σε σχέση με τις συνθήκες ζωής του ανθρώπου και του τρόπου ζωής του (Lomov, 1999).

Η συστηματική προσέγγιση αποτελεί μια απόπειρα προεκβολής μιας μεθόδου που εμφανίστηκε σε επιμέρους επιστήμες [θεωρία του P. Anokhin (1898-1974) περί λειτουργικών συστημάτων, κυβερνητική του Norbert Viner (1894-1964)] στο επίπεδο μιας γενικής μεθοδολογίας της επιστημονικής έρευνας. Ο Α. Ν. Leontiev θεωρούσε ότι η συστηματική προσέγγιση αποτελεί συγκαλυμμένη έκφραση του νεοθετικισμού στην Ψυχολογία: «η Ψυχολογία παρόλα αυτά παραμένει μυστικοποιημένη. Αυτή κινείται στο πλαίσιο της αποξένωσης: στον κόσμο των φετίχ» (Zinshenko και Morgunov, 1994, 149). Δριμύτατη κριτική στην εξάπλωση του θετικισμού στη Φιλοσοφία και στις επιμέρους επιστήμες άσκησε ο Pyenkov (1980), ο οποίος υποστήριξε ότι ο θετικισμός περιγράφει τις ιδέες επιμέρους ρευμάτων και κατευθύνσεων, όμως δεν καταφέρει να προσφέρει κριτική ανάλυση του κατηγοριακού εξοπλισμού της επιστήμης και να αναδείξει τη σύγκρουση διαφορετικών κατευθύνσεων και σχολών, την αντιφατικότητα της πραγματικότητας και των εννοιών που την απεικονίζουν. Στο σημείο αυτό αξίζει να τονίσουμε ότι *τα συστήματα ψυχολογικής γνώσης, που εμφανίστηκαν στη σοβιετική Ψυχολογία κατά την περίοδο 1960-1980 είχαν, σε μεγάλο βαθμό, φορμαλιστικό και μη διαλεκτικό χαρακτήρα και δεν απεικόνιζαν την αντιφατικότητα του υπό διερεύνηση γνωστικού αντικειμένου.*

Ο Α. Ν. Leontiev δυσανασχετούσε τα τελευταία χρόνια της ζωής του για το ότι η Ψυχολογία βρίσκεται σε κρίση και αναπτύσσεται από τα κλαδιά της και όχι από τον κορμό της (Zinshenko, 1983). Οι θεωρητικές αμφιταλαντεύσεις του Α. Ν. Leontiev, η απογοήτευσή του σχετικά με τον τρόπο που αναπτύσσονταν η θεωρία της δραστηριότητας [ο P. Galperin θεωρούσε ότι και η θεωρία της δραστηριότητας βρίσκεται σε κρίση (Zinshenko, 1983)], οι άμεσες και συγκαλυμμένες αντιπαραθέσεις του όχι μόνο με τα άλλα ρεύματα της σοβιετικής Ψυχολογίας αλλά και με τους εκπροσώπους της δικής του σχολής, φανερώνουν τις θεωρητικές και μεθοδολογικές δυσκολίες των προσπαθειών δημιουργίας συστήματος κατηγοριών και νόμων της Ψυχολογίας.

Ο θάνατος των θεμελιωτών των κλασικών ρευμάτων της σοβιετικής Ψυχολογίας (Α. Luria: 1977, Α. Ν. Leontiev: 1979, Α. Zaporozets: 1981, D. Elkonin: 1984, P. Galperin: 1988) δημιούργησε δυσαναπλήρωτο κενό. Αυτή την περίοδο ενισχύθηκε η τάση περιορισμού των ερευνών σε ζητήματα θεωρητικής και μεθοδολογικής συγκρότησης της Ψυχολογίας και η στροφή στην εφαρμοσμένη Ψυχολογία (Zdan, 2008). Από αυτή την άποψη είναι πλήρως δικαιολογημένο το βαρύ συ-

ναισθηματικό σύμπλεγμα του «φόβου των αδικαιώτων προσδοκιών» που δοκιμάζουν ορισμένοι μαθητές απέναντι στους δασκάλους τους (Asmolov, 2002).

Η διάλυση της ΕΣΣΔ ενίσχυσε τις τάσεις θεωρητικής παρακμής της σοβιετικής Ψυχολογίας, που ήταν ήδη εμφανείς στα τέλη της δεκαετίας του 1970 με αρχές της δεκαετίας του 1980. Η έρευνα των θεμελιωδών θεωρητικών και μεθοδολογικών προβλημάτων της Ψυχολογίας, που αποτελούσε ένα από τα γνωρίσματα της σοβιετικής Ψυχολογίας, υποβαθμίζεται. Στη μετασοβιετική Ρωσία το ενδιαφέρον των ψυχολόγων επικεντρώθηκε σε επιμέρους, αποσπασματικά ζητήματα της εφαρμοσμένης Ψυχολογίας και επικράτησε μια χρησιμοθηρική, ωφελιμιστική προσέγγιση της ψυχολογικής γνώσης, ενώ το ενδιαφέρον για τα ανοικτά θεωρητικά, μεθοδολογικά ζητήματα της Ψυχολογίας συρρικνώθηκε.

Ορισμένα συμπεράσματα

1. Η σοβιετική Ψυχολογία εμφανίστηκε και διαμορφώθηκε σε ένα εντελώς νέο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, σε μια κοινωνία που βρισκόταν σε μια κατάσταση ριζικού μετασχηματισμού. Κατά τη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία τέθηκαν νέα ζητήματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένα από αυτά: υπέρβαση του αναλφαβητισμού σε πλήρως αναλφάβητους πληθυσμούς, δημιουργία του «νέου ανθρώπου», αντιμετώπιση των ψυχολογικών προβλημάτων στις διαστημικές πτήσεις και άλλα που απαιτούσαν νέες προσεγγίσεις στο επίπεδο των επιμέρους επιστημών (στη συγκεκριμένη περίπτωση της Ψυχολογίας).

2. Η σοβιετική Ψυχολογία εμφανίστηκε ως ριζοσπαστική κριτική των κυρίων ρευμάτων της παραδοσιακής Ψυχολογίας και ως απόπειρα θεμελίωσης μιας «νέας Ψυχολογίας». Αναφέρουμε ενδεικτικά δύο βασικά χαρακτηριστικά αυτής της «νέας Ψυχολογίας»: α) Σε αντιδιαστολή με τις νατουραλιστικές προσεγγίσεις της ψυχικής ανάπτυξης, οι σοβιετικοί ψυχολόγοι επιχείρησαν να αναδείξουν τον κοινωνικό, πολιτισμικό χαρακτήρα των ψυχικών διαδικασιών. β) Σε αντιδιαστολή με τις λειτουργιστικές προσεγγίσεις που εξετάζουν με στατικό και αποσπασματικό τρόπο τις επιμέρους ψυχικές λειτουργίες, οι σοβιετικοί ψυχολόγοι αναζήτησαν προσεγγίσεις που αναδεικνύουν τον *δυναμικό, ιστορικό χαρακτήρα των ψυχικών διαδικασιών* και την ενεργό συμβολή της μαθησιακής διαδικασίας στην ψυχική ανάπτυξη.

3. Ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της σοβιετικής Ψυχολογίας ήταν το υψηλό ενδιαφέρον για την έρευνα των κομβικών μεθοδολογικών και θεωρητικών ζητημάτων της Ιστορίας και της κατηγοριακής συγκρότησης της Ψυχολογίας (Budilova, 1972· Petrovkii και Jaroshevsky, 1996). Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένα ανοικτά θεμελιώδη ζητήματα της Ψυχολογίας ως

επιστήμης: συνάφεια των ψυχικών διαδικασιών και της λειτουργίας του νευρικού συστήματος, ιστορική ανάπτυξη του ψυχισμού, σχέση συνείδησης και δραστηριότητας, οριοθέτηση του γνωστικού αντικειμένου της Ψυχολογίας ως επιστήμης, κ.ά.

Ήδη στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1920 στην ΕΣΣΔ επιχειρήθηκαν ποικίλες προσπάθειες ανασυγκρότησης της Ψυχολογίας στη βάση του μαρξισμού. Η κριτική του Vygotsky (1997) στις απόπειρες εφαρμογής του μαρξισμού στην Ψυχολογία διατηρεί τη σημασία της και για τα μετέπειτα στάδια ανάπτυξης της σοβιετικής Ψυχολογίας. Διαπιστώσαμε ότι η πρόσληψη του μαρξισμού στο πλαίσιο της σοβιετικής Ψυχολογίας είχε αποσπασματικό χαρακτήρα και βρισκόταν στο επίπεδο των *Οικονομικών και φιλοσοφικών χειρογράφων του 1844* του Κ. Μαρξ, δηλαδή στη βαθμίδα πρωταρχικής εμφάνισης της μεθόδου της επιστημονικής του έρευνας. Γενικότερα, παρά τις επίσημες ιδεολογικές διακηρύξεις και τις συγκυριακού χαρακτήρα παραπομπές στον Κ. Μαρξ, ο *θεωρητικός αναστοχασμός της μεθοδολογικής συμβολής του μαρξισμού στην ανάπτυξη της Ψυχολογίας παρέμεινε σε χαμηλό επίπεδο στη σοβιετική Ψυχολογία.*

4. Η σοβιετική Ψυχολογία δεν αποτελεί ένα ομοιόμορφο, ομοιογενές μόρφωμα, αλλά *πεδίο συνύπαρξης και σύγκρουσης διαφορετικών τάσεων, προσεγγίσεων, επιστημονικών σχολών.* Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η *συγκρότηση και η ανάπτυξη της σοβιετικής Ψυχολογίας πραγματοποιείται μέσω επιστημονικών σχολών, δηλαδή μέσω ιδιότυπων ερευνητικών-μαθησιακών κοινοτήτων ανθρώπων που εργάζονται στη βάση συγκεκριμένων ερευνητικών προγραμμάτων (Πολιτισμική-Ιστορική Ψυχολογία του Vygotsky, Ψυχολογία της δραστηριότητας του Α. Ν. Leontiev, Ψυχολογία της δραστηριότητας και Ψυχολογία του υποκειμένου του Rubinstein, Ψυχολογία της στάσης του Uznadze, κ.ά.).* Στο πλαίσιο της σοβιετικής Ψυχολογίας παρατηρείται τεράστια ποικιλία: πολυμορφία απόψεων, προσεγγίσεων, επιστημονικών σχολών, ανθρώπων με τις πιο διαφορετικές καταβολές· εκκλησιαστική, επίσης, ποικιλία στις θεματικές ενότητες που καλύπτουν το σύνολο των κλάδων της Ψυχολογίας όπου και αναπτύσσεται ο διάλογος μεταξύ των ερευνητών για τα πιο διαφορετικά ζητήματα. Στις επιστημονικές συζητήσεις που αναπτύχθηκαν σε διαφορετικές βαθμίδες ανάπτυξης της σοβιετικής Ψυχολογίας, τέθηκαν κομβικά θεωρητικά ζητήματα και δημιουργήθηκαν οι θεωρητικές προϋποθέσεις για την εξέταση θεμελιωδών ζητημάτων τη Ψυχολογίας ως επιστήμης.

Ταυτόχρονα, η στενή πολιτικοποίηση και ιδεολογικοποίηση των επιστημονικών διαφωνιών και η γραφειοκρατική αντιμετώπιση επιστημονικών ζητημάτων δημιούργησε εμπόδια και φραγμούς στην ανάπτυξη της ψυχολογικής έρευνας. Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι, συχνά, η *αμφισβήτηση της «δυτικής Ψυχολογίας» είχε επιφανειακό, ισοπεδωτικό, ιδεολογικά φορτισμένο χαρακτήρα,*

και δεν συνοδεύεται από την ουσιαστική επίλυση των ανοικτών θεωρητικών και μεθοδολογικών ζητημάτων της Ψυχολογίας ως επιστήμης.

Παρά τις σημαντικές διαφορές μεταξύ διαφορετικών κατευθύνσεων και τάσεων μπορούμε να διακρίνουμε ορισμένες αρχές, οι οποίες, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, γίνονται αποδεκτές στο πλαίσιο της σοβιετικής Ψυχολογίας.

1. *Ο ψυχισμός αποτελεί ιδιότητα του κεντρικού νευρικού συστήματος, ιδιάζουσα λειτουργία του εγκεφάλου.* Το χαρακτηριστικό γνώρισμα του ψυχισμού είναι η αντανάκλαση της πραγματικότητας, του Είναι. Βέβαια, η έρευνα της σύνδεσης των ψυχικών διαδικασιών και της φυσιολογίας του οργανισμού μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο μιας ευρύτερης θέωσης της κοινωνίας ως ολότητας, και της αλληλεπίδρασης φύσης και κοινωνίας. Όμως, αυτή η ερευνητική προοπτική υπερβαίνει τον ορίζοντα της Ψυχολογίας και της Φυσιολογίας ως επιμέρους επιστημών και προϋποθέτει την υιοθέτηση άλλου τύπου συνθετικών ερευνητικών προγραμμάτων (βλ. Βαζιούλιν, 2004).

2. *Ο ψυχισμός δεν αποτελεί κάποιο στατικό μόρφωμα, αλλά αναπτύσσεται κατά τη φυλογένεση και οντογένεση των οργανισμών.* Κατά τη διαδικασία της κοινωνικό-ιστορικής ανάπτυξης μετασχηματίζεται η συνείδηση των ανθρώπων. Σημαντικό βήμα αποτελούσε η απόπειρα διερεύνησης των σημαντικότερων βαθμίδων ανάπτυξης του ψυχισμού και η ανάδειξη της ιδιαιτερότητας της συνείδησης σε σχέση με τις προηγούμενες μορφές ανάπτυξης του ψυχισμού. Όμως, παρά τις έντονες και πολύχρονες συζητήσεις δεν εμφανίστηκαν ικανοποιητικές προσεγγίσεις για το ζήτημα της αμοιβαίας συνάφειας βιολογικού και κοινωνικού κατά τη διαδικασία φυλογένεσης και οντογένεσης του ψυχισμού. Επίσης, παρά τις πολύχρονες και εξαιρετικά γόνιμες έρευνες και συζητήσεις του προβλήματος της προσωπικότητας δεν εμφανίστηκε ικανοποιητική κατηγοριακή διερεύνηση της προσωπικότητας ως ενότητας βιολογικού και κοινωνικού.

3. *Οι ψυχικές διαδικασίες όχι μόνο εκφράζονται στην πρακτική δραστηριότητα του υποκειμένου, αλλά και διαμορφώνονται μέσα σ' αυτή τη δραστηριότητα* (βλ. θεωρίες της δραστηριότητας των Α. Ν. Leontiev και S. Rubinstein). Όμως, δεν δόθηκαν ικανοποιητικές απαντήσεις για το ζήτημα της οριοθέτησης του τύπου πρακτικής δραστηριότητας που ασκεί καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση των ψυχικών διαδικασιών. Επίσης, ανεπαρκώς διερευνημένο παρέμεινε το ζήτημα της αμοιβαίας συνάφειας της έννοιας της δραστηριότητας με άλλες ψυχολογικές κατηγορίες.

4. *Η μάθηση δεν αποτελεί ουρά της ψυχικής ανάπτυξης του ατόμου, αλλά διαδραματίζει ενεργό, κατευθυντήριο ρόλο στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασής τους* (βλ. θεωρία του Vygotsky για τη «ζώνη εγγύτερης ανάπτυξης»). Όμως, ανοικτό παρέμεινε το ζήτημα της οριοθέτησης του επιπέδου προετοιμασίας και ετοιμό-

τητας των υποκειμένων για τη συγκεκριμένη μορφή μάθησης και του μετασχηματισμού των υποκειμένων στο πλαίσιο της μαθησιακής διαδικασίας.

Μια από τις αιτίες των θεωρητικών και μεθοδολογικών δυσκολιών της Σοβιετικής ψυχολογίας ήταν ότι τα προβλήματα που τέθηκαν στο πλαίσιο της δεν μπορούσαν να επιλυθούν στο πλαίσιο μιας επιμέρους επιστήμης (στη συγκεκριμένη περίπτωση της Ψυχολογίας) και απαιτούσαν ευρύτερες, διεπιστημονικές συνθετικές προσεγγίσεις. Όμως, ακόμα και η διαπίστωση της αδυναμίας ή της αποτυχίας επίλυσης σύνθετων προβλημάτων με τις μεθόδους που αναπτύσσονται στο επίπεδο των επιμέρους επιστημών, δεν αποτελεί απλώς και μόνο αρνητικό αποτέλεσμα, αλλά ταυτόχρονα σημαντική στιγμή στην ανάπτυξη της επιστήμης, που συμβάλλει στην δημιουργία των προϋποθέσεων για νέες πρωτότυπες, καινοτόμες συνθετικές και ιστορικές προσεγγίσεις και θεωρίες.

Σημειώσεις

1. Στο πλαίσιο του εν λόγω ρεύματος επιχειρήθηκε η μελέτη των ψυχολογικών χαρακτηριστικών των ανθρώπων κατά τη διαδικασία άσκησης της εργασιακής δραστηριότητας και των ψυχολογικών μηχανισμών εκμάθησης των επαγγελματιών. Η Ψυχοτεχνική εστιάστηκε στη μελέτη της επιλογής επαγγελματιών, στην ψυχοδιαγνωστική, στην αποτροπή εργατικών ατυχημάτων, κλπ. Σημαντικότεροι εκπρόσωποι αυτού του κινήματος ήταν οι I. N. Spielrein (1891-1937), S. G. Gellerstein (1896-1967), ο A. K. Gastev (1882-1938).

2. Αποτελούσε μια κατεύθυνση στο πεδίο της Ψυχολογίας και της Παιδαγωγικής, οι εκπρόσωποι της οποίας επιχειρήσαν να ενοποιήσουν βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις προκειμένου να δημιουργήσουν μια συνθετική επιστήμη για την ανάπτυξη του παιδιού. Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι του εν λόγω κινήματος ήταν οι P. Blonsky (1884 -1941), M. Basov (1892-1931), L. Vygotsky (1896-1934), A. B. Zalkind (1889-1936), κ.ά.

3. Η Sabina Spielrein ήταν ταλαντούχα ψυχαναλύτρια. Ο αδερφός της Isaac Spielrein αναδείχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της ψυχοτεχνικής στην ΕΣΣΔ. Για μια περίοδο ο K. Jung ήταν ψυχοθεραπευτής της Sabina Spielrein και ανέπτυξε με αυτήν ερωτική σχέση. Στην εργασία της Sabina Spielrein, *Η καταστροφή ως αιτία αναγέννησης* (1912), για πρώτη φορά προτάθηκε η ύπαρξη καταστροφικού ενστίκτου (ενστίκτου του θανάτου). Αυτή η ιδέα της Sabina Spielrein, αρχικά απορρίφθηκε από τον Freud και, στη συνέχεια, υιοθετήθηκε στην εργασία του Πέραν της αρχής της ηδονής (1920). Στη Γενεύη η Sabina Spielrein διατέλεσε ψυχαναλύτρια του J. Piaget. Επέστρεψε στη Σοβιετική Ρωσία και εργάστηκε ως επιστημονική συνεργάτρια του Κρατικού Ψυχαναλυτικού Ινστιτούτου (Stepanov, 2002).

4. Αναλυτικά για την Πολιτισμική-Ιστορική Ψυχολογία βλ. Δαφέρμος (2002).

5. Ο I. Spielrein, το 1923, δημιούργησε εργαστήριο ψυχοτεχνικής στο πλαίσιο του Υπουργείου Εργασίας. Ήταν πρόεδρος της Ένωσης Ψυχοτεχνικής και Εφαρμοσμένης Ψυχοφυσιολογίας (1927-1935), που αριθμούσε 900 μέλη το 1934 και επμελητής του περιοδικού *Σοβιετική Ψυχοτεχνική* (1928-1934). Στον I. Spielrein ασκήθηκε οξύτατη ιδεολογική κριτική για το βιβλίο του *Η γλώσσα του στρατιώτη του κόκκινου στρατού* (1928), στο οποίο επιχειρήσε μια κοινωνιολογισσολογική έρευνα του γλωσσικού κώδικα των στρατιωτών της συγκεκριμένης εποχής (Stepanov, 2002).

6. Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή η έννοια της δραστηριότητας εισάγεται από τον Basov (1892-1931)

7. Η ανάλυση των κοινωνικο-ιστορικών αιτιών που συνέβαλαν στην πραγματοποίηση

αυτών των διώξεων ξεφεύγουν από το πλαίσιο της παρούσας εργασίας. Αρκούμαστε στην διαπίστωση του αντιφατικού χαρακτήρα της ανάπτυξης της επιστήμης στην ΕΣΣΔ και στην ανάδειξη της ανάγκης για συστηματική αποτίμηση της ιστορικής πορείας ως προς τη διαμόρφωση της σοβιετικής επιστήμης, σε συνάρτηση με την ευρύτερη ιστορική διαδικασία ανάπτυξης και πώσης της ΕΣΣΔ.

8. Η ιδέα της ανατροφοδότησης αποτελούσε συστατικό στοιχείο της θεωρίας των λειτουργικών συστημάτων του P. Anokhin, ο οποίος, ήδη στα μέσα της δεκαετίας του 1930, για πρώτη φορά θα διατυπώσει ορισμένες βασικές αρχές της κυβερνητικής.

9. Στη θεωρία της δραστηριότητας του A. N. Leontiev ενυπάρχει σύγχυση της απλούστατης σχέσης και της ενδότερης ουσίας του αντικειμένου. Η δραστηριότητα παρουσιάζεται ταυτόχρονα ως η απλούστατη στοιχειώδης σχέση και η ουσία του αντικειμένου (Δαφέρμος, 2002). Η μεθοδολογική προσέγγιση του Leontiev βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με τις φιλοσοφικές αντιλήψεις του σοβιετικού ψυχολόγου E. Pyenkov (1960).

10. Σε αντιδιαστολή με τον A. N. Leontiev που έτεινε, εξαιτίας ενός ιδιότυπου κοινωνιολογισμού, να υποβαθμίζει τον ρόλο των βιολογικών προδιαθέσεων και γενικότερα τη σημασία του νευροφυσιολογικού υπόβαθρου των ψυχικών διαδικασιών, ο B. Terlon (1961, 1998) ανέδειξε τη σημασία της μελέτης των χαρακτηριστικών του νευρικού συστήματος για την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Ο B. Terlon, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, δημιούργησε εργαστήριο για τη μελέτη των φυσιολογικών μηχανισμών των ατομικών διαφορών. Η έρευνα του Terlon γινόταν στο μεταίχμιο Φυσιολογίας και Ψυχολογίας. Σημαντική είναι η συμβολή του στην έρευνα των ιδιοτήτων του νευρικού συστήματος (ισχύς, κινητικότητα, ισορροπία των διαδικασιών διέγερσης και αναστολής). Ο B. Terlon συνέβαλε στην διαφοροποίηση των προδιαθέσεων ως ανατομικο-φυσιολογικών ιδιαιτεροτήτων του νευρικού συστήματος που αποτελούν προϋποθέσεις των ικανοτήτων, και των ικανοτήτων ως αποτελεσμάτων ανάπτυξης που προσδιορίζονται από τις συνθήκες ζωής, εκπαίδευσης, κλπ. Οι ικανότητες, σύμφωνα με τον Terlon (1961, 1998), δεν εμφανίζονται απλώς στη δραστηριότητα, αλλά διαμορφώνονται στη δραστηριότητα.

Βιβλιογραφία

- Abulhanova-Slavskaja, K. & Brushlinsky, A. (1989). *Philosopsko-psychologitseskaja kontseptsia S. Rubinsteina* [Η φιλοσοφικο-ψυχολογική θεωρία του S. Rubinstein]. Moskow: Hauka.
- Ananiev, B. (2001). *O problemah sovremenovo schelovekoznaniija* [Για τα προβλήματα της σύγχρονης ανθρωπογνωσίας]. Sankt Petersburg: Piter.
- Asmolov, A. (2002). Polyfonia lischnosti A. Luria I gamburskii schet v psychologii [Η πολυφωνία της προσωπικότητας του A. Luria και ο λογαριασμός του Αμβούργου στην Ψυχολογία]. *Voprosi Psihologii*, N.4, 21 – 24.
- Βαζιούλιν, Β. (2004). *Λογική της Ιστορίας* (μτφρ. Δ. Πατέλης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Blonsky, P. (1920). *Reforma nauki* [Μεταρρύθμιση της επιστήμης]. Moscow: Gosizdat.
- Blonsky, P. (1921). *Oscherk nauschnoy psychologii* [Δοκίμιο επιστημονικής Ψυχολογίας]. Moscow: Gosizdat.
- Bratus, B. (2000). *Russkaja, sovsetskaja, rossiskoja psychologia* [Ρωσική, σοβιετική, ρωσική Ψυχολογία]. Moscow: Flinta.
- Budilova, E. (1972). *Philosophskie problemi v sovietskoj psychologii* [Φιλοσοφικά προβλήματα στη σοβιετική Ψυχολογία]. Moscow: Hauka.
- Budilova, E. (2008). *Trudi po istorii russkoj psiholicheskoi misli* [Έργα για τη ρωσική ψυχολογική σκέψη]. Moscow: Hauka.
- Chepnanov, G. (1999). *Psychologia, philosophia, obrazovanie* [Ψυχολογία, Φιλοσοφία, εκπαίδευση]. Moscow: Akademia Pedagogitskeskih I sootsialnih naul & Moskovskii psycholo-sotsialnii Institut.
- Cole, M. (1996). *Cultural Psychology. A once and future discipline*. Cambridge, Massachusetts and

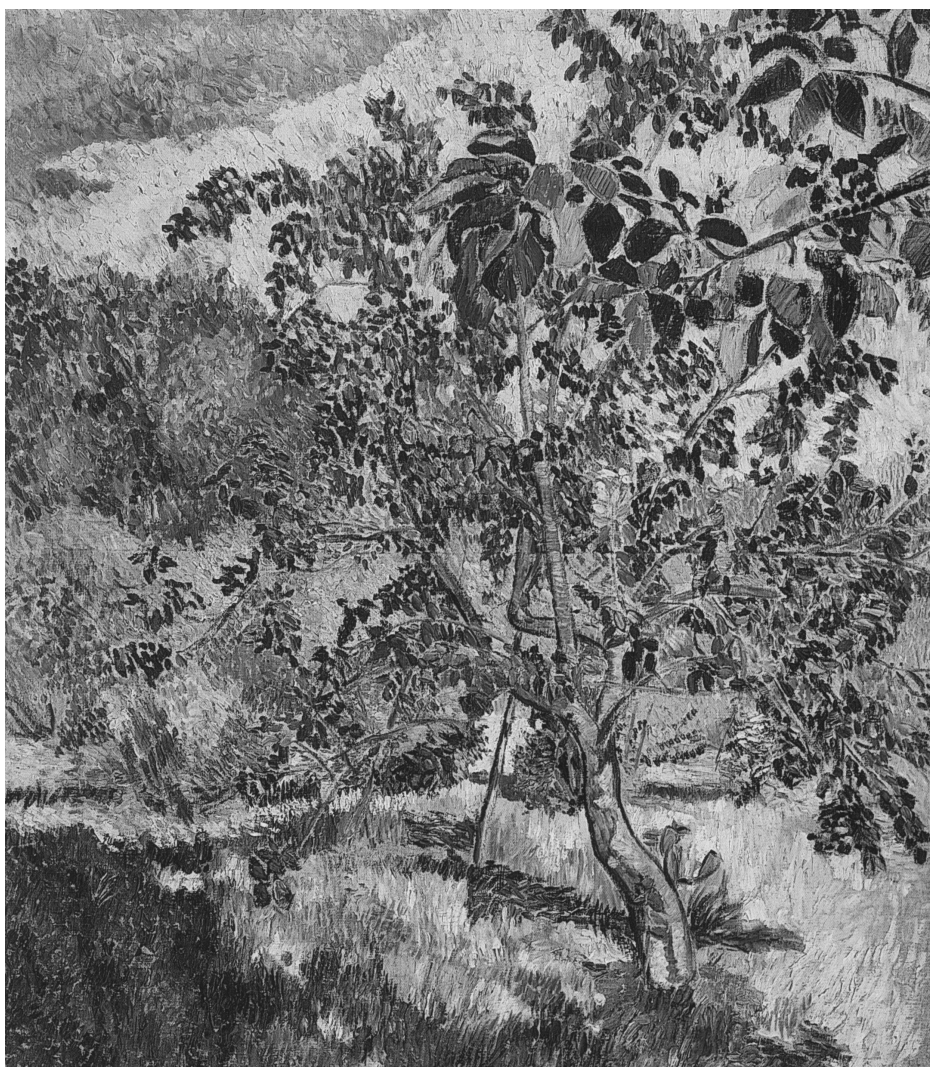
- London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Δαφερμάκης, Μ. & Παυλίδης, Π. (2006). Η διαμόρφωση της προσωπικότητας ως ζήτημα της παιδείας και του πολιτισμού. Μια αναφορά στο έργο των Λ.Βυγκότσκι και Α.Μακάρενκο. *Τα Εκπαιδευτικά*, Τεύχος 81-82, Ιούλιος-Δεκέμβριος, 164-178.
- Δαφέρμος, Μ. (2002α). Διάνοξη: η περίπτωση των ρώσων επαναστατών - δημοκρατών της δεκαετίας του 1860. *ΟΥΤΟΠΙΑ*, 50, 123 - 146.
- Δαφέρμος, Μ. (2002β). *Η πολιτισμική - ιστορική θεωρία του Vygotsky*. Αθήνα: Ατραπός.
- Δαφέρμος, Μ. (2006). Πανεπιστήμιο, επιστήμη και κοινωνικός μετασχηματισμός στην ΕΣΣΔ. Στο Σ.Μπουζάκης (επιμ.), *Ιστορία της Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης* (σελ. 45-64). Αθήνα: Gutenberg.
- Δαφέρμος, Μ. (2008). Σωματική ανεπάρκεια και εκπαίδευση (η εμπειρία ενός σχολείου για παιδιά με ταυτόχρονη απώλεια όρασης και ακοής). Στο Μ.Πουρκός (επιμ.), *Σώμα, εκπαίδευση και βιωματική γνώση* (σελ. 359-375). Αθήνα: Gutenberg.
- Δαφέρμος, Μ. (2010). *Το ιστορικό γίνεσθαι της Ψυχολογίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Dafermos, M. & Marvakis, A. (2009). Vermitteltes Erkennen der Welt. Lernen nach Sergei L. Rubinstein. *Forum Kritische Psychologie*, No 53, 71-100.
- Engestrom, Y., Miettinen, R. & Punamaki, R. (Eds) (1999). *Perspectives on Activity Theory* (pp.19 – 38). Cambridge, New York: Cambridge University.
- Hergenbahn, B. (2008). *Εισαγωγή στην Ιστορία της Ψυχολογίας* (μτφρ. Ρ. Καρακατσάνη). Αθήνα: Λιβάνη.
- Pyenkov, E. (1960). *Dialektika Abstraktnovo i Konkretново v Kapitale Marksa* [Η Διαλεκτική του Αφηρημένου και του Συγκεκριμένου στο «Κεφάλαιο» του Μαρξ]. Μ.: izd.AH SSSR.
- Pyenkov, E. (1977). Stanovlenie Lischnosti: k Itogam Hauschono Experimenta [Το Γίνεσθαι της Προσωπικότητας: Προς τα Αποτελέσματα Ενός Επιστημονικού Πειράματος]. *Kommunist*, No 2, 68-79.
- Pyenkov, E. (1980). *Leninskaja dialektika I metafizika pozitivisma* [Η λενινιστική διαλεκτική και η μεταφυσική του θετικισμού]. Moscow: Politizdat.
- Imedadze, N.V., Imedadze, I.V & Acmolov, A.G. (2000). *Slovo ob avtore. Uznadze* [Λόγος περί του συγγραφέα. Uznadze]. Moscow: Isd.DomS Shalvi Amonashvili.
- Galperin, P. (1998). *Psychologia kak obiektivnaja nauka* [Η Ψυχολογία ως αντικειμενική επιστήμη]. Moscow: Akademia Pedagogitskeskih I sootsialnih nauk & Moskovskii psycholo-sotsialnii Institut.
- Galperin, P. (1999). *Vvedenie v psycholiu* [Εισαγωγή στην Ψυχολογία]. Moscow: Kniznii Dom Universitet.
- Gindis, B. (1992). Soviet Psychology on the Path of Perestroika. *Professional Psychology: Research and Practice*. Vol. 23, Iss. 2, 14-118.
- Goodwin, C. (2005). *A History of Modern Psychology*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Graham, L. R. (1987). *Science, philosophy, and human behavior in the Soviet Union*. New York: Columbia University Press.
- Ketchuashvili, G. (1994). Dimitry Uznadze. *PROSPECTS: the quarterly review of comparative education* (Paris, UNESCO: International Bureau of Education). Vol. 24, No.3/4, 1994, 687–701.
- Koltsova, V. & Oleinik, Y. (2004). *Istoria Psichologii* [Ιστορία της Ψυχολογίας]. Moscow. Retrieved 1st Jun 2009, from the website:http://www.ido.edu.ru/psychology/history_of_psychology/index.html.
- Koltsova, V., Oleinik, J. & Tugabaeva, B. (1997). Razvitie psichologii v Rossii naschala XX veka [Η ανάπτυξη της Ψυχολογίας στη Ρωσία των αρχών του XX αιώνα]. In A.Brudchnisky (Ed.), *Psychologicheskaja nauka v Rossii XX stoletia: problemi teorii I istorii* [Η Ψυχολογική επιστήμη στη Ρωσία τον XX αιώνα] (pp.49-104). Moscow: Institut Psichologii RAN.
- Kornilov, K. (1999). *Estestvennonauschnie predposilki psichologii* [Οι φυσιοεπιστημονικές προϋποθέσεις της Ψυχολογίας]. Moscow: Akademia Pedagogitsheskih I sotsialnih nauk & Moskovskii psychologo-sotsilnii Institut.
- Kozulin, A. (1984). *Psychology in Utopia: toward a social history of Soviet psychology*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

- Kurek, N. (2004). *Istoria likvidatsii pedologii I psichotehniki* [Η ιστορία της κατάργησης της πεδολογίας και της ψυχοτεχνικής]. Sankt Peterburg: Aleteija.
- Leibin, B. (Ed.) (2001). *Otechestvenii psichoanaliz* [Η ψυχανάλυση στη Ρωσία]. Moscow, Sankt Peterburg: Piter
- Leontiev, A.N. (1983). *Izbranie psichologischeskie proizdedenia* [Επιλεγμένες ψυχολογικές εργασίες] (Vol.1). Moscow: Pedagogika.
- Leontiev, A.N. (1994). *Philosophia Psihologii* [Φιλοσοφία της Ψυχολογίας]. Moscow: Izdatelstvo MGU.
- Leontiev, A.N. (1999). *Evoliutsia psichiki* [Εξέλιξη του ψυχισμού]. Moscow: Akademia Pedagogitskeskih I sootsialnih naul & Moskovskii psicholo-sotsialnii Institut.
- Leontiev, A.N. & Dzafarov, E.N. (1973). K voprosy o modelirovanii I matematizatsii v psihologii. [Για το ζήτημα της μοντελοποίησης και μαθηματικοποίησης στην Ψυχολογία]. *Voprosi Psihologii*, No 3, 3-14.
- Λεόντιεφ, Α. (χ.χ.). *Δραστηριότητα, συνείδηση, προσωπικότητα* (μτφρ. Ε. Ξενόπουλος). Αθήνα: εκδ. Αναγνωστίδη.
- Levy, R. (1973). *Soviet Psychology; Philosophical, Theoretical, and Experimental Issues*. New York: International University Press.
- Leontiev, A.A. (1990). *L.S.Vygotsky*. Moscow: Prosveshenie.
- Lomov, B. (1999). *Methodologischeskie I teoreticheskie problemi psichologii* [Μεθοδολογικά και θεωρητικά προβλήματα της Ψυχολογίας]. Moscow: Nauka.
- Luria, A. (1982). *Etapi proidenevo puti* [Στάδια ενός περασμένου δρόμου]. Moscow: MGU.
- McLeish, J. (1975). *Soviet Psychology. History, Theory, Context*. London: Methuen & Co Ltd.
- Netshaev, N. (2003). *Leontiev - Galperin: dialog va vremeni* [Leontiev - Galperin: διάλογος στο χρόνο]. *Voprosi Psihologii*, N.2, 50-69.
- Obuhova, L. (1999). *Psychologia razvitiija* [Αναπτυξιακή Ψυχολογία]. Moscow: Pedagog.Obhestvo Rossii.
- Πατέλης, Δ. (1999). *Ο μαρξισμός στη Ρωσία και στη Σοβιετική Ένωση*. Εισήγηση παρουσιάστηκε στις 10/5/1999 στο Κέντρο Έρευνας και Τεκμηρίωσης (ΚΕΤΕ). Αθήνα.
- Payne, T. (1966). On the theoretical foundations of Soviet psychology. *Studies in East European Thought*. Volume 6, Number 2, 124-134.
- Παυλίδης, Π. (1998). Η συμβολή της παιδείας στην κοινωνική πρόοδο. Μια αναφορά στις παιδαγωγικές απόψεις του Α. Σ. Μαζάρενκο. *Ουτοπία*, 31, 125-137.
- Petrovskii, A.B. (1967). *Istoriija sovietskoj psichologii* [Ιστορία της σοβιετικής Ψυχολογίας]. Moscow: Prosveshenie.
- Petrovskii, A. & Jaroshevsky, M. (1996). *Istoria I teoria psichologii* [Ιστορία και θεωρία της Ψυχολογίας]. Rostov na Donu: Feniks.
- Rubinstein, S. L. (2000). *Osnovi obshei psichologii* [Οι βάσεις της γενικής Ψυχολογίας]. Moscow: Izd. AN SSSR & Sankt Peterburg: Piter.
- Rubinstein, S. L. (1997). *Izbranie Philosophcko-psichologischeskie trudi* [Επιλεγμένα φιλοσοφικο-ψυχολογικά έργα]. Moscow: Nauka.
- Sechenov, I. (1995). *Psychologia povedenia* [Ψυχολογία της συμπεριφοράς]. Moscow: Akademia Pedagogitskeskih I sotsialnih nauk. Moskovskii Psichologo-Sotsialnii Institut.
- Stepanov, S. (2002). *Vek Psichologii: imena I sudbi* [Αιώνας της Ψυχολογίας: ονόματα και διαδρομές ζωής]. Moscow: Eksmo.
- Suvorov, A. (2003). Experimental Psychology (I.E.Ilyenkov and A.I.Meshcheriavov). *Journal of Russian and East European Psychology*, Vol.11, No 6, 67-91.
- Teplon, B. (1961). *Problemi individualnih razlischii* [Προβλήματα ατομικών διαφορών]. Moscow: Akademia Pedagogitskeskih nauk RSFSR.
- Teplon, B. (1998). *Psychologia I psichopsyzilogia individualnih razlischii* [Ψυχολογία και ψυχοφυσιολογία των ατομικών διαφορών]. Moscow: Akademia Pedagogitskeskih I sotsialnih nauk. Moskovskii Psichologo-Sotsialnii Institut.
- Uznadze, D. (1997). *Teoria Ustanovki* [Θεωρία της στάσης]. Moscow: Akademia Pedagogitskeskih I sotsialnih nauk. Moskovskii Psichologo-Sotsialnii Institut.

- Uznadze, D. (2004). *Obschaja psychologia* [Γενική Ψυχολογία]. Piter: Smisl.
- Van der Veer, R. & Valsiner, J. (1991). *Understanding Vygotsky*. Oxford UK & Cambridge: Blackwell.
- Viney, W. & King, D. (2003). *A History of Psychology. Ideas and context*. Boston: Pearson Education.
- Vygotsky, L. (1997). The historical meaning of the Crisis In Psychology: a Methodological Investigation. In R. Rieber & J. Wollock (Eds.), *The Collected Works of L.S.Vygotsky* (Vol. 3, pp.233 - 344). New York: Plenum Press.
- Jaroshevsky, M. (1985). *Istoria psichologii* [Ιστορία της Ψυχολογίας]. Moscow: Misl.
- Wertsch, J. V. (1981). *The Concept of Activity in Soviet Psychology*. New York: M.E. Sharpe.
- Wertsch, J. (Ed.) (1995). *Sociocultural studies of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zdan, A. (2008). Obshii otscherk istorii psichologii v Rossii. [Γενικό δοκίμιο ιστορίας της Ψυχολογίας στη Ρωσία]. In A.Zdan (Ed.), *Rossiskaja psichologia. Antologia* [Ρωσική Ψυχολογία. Ανθολογία] (pp. 3-26). Moscow: Alma-Mater.
- Zinshenko, V. (1993). Krisis ili katastrofa [Κρίση ή καταστροφή]. Presentation at the session *Psychologia I novie ideali nauschnosti* [Η Ψυχολογία και νέα ιδεώδη επιστημονικότητας]. *Voprosi Filosofii*, No 5, 3 -43.
- Zinshenko, V. & Morgunov, E. (1994). *Schelovek razvivajuschisja. Oscherki rossiskoi psichologii* [Ο αναπτυσσόμενος άνθρωπος. Δοκίμια της ρωσικής Ψυχολογίας]. Moscow: Trivola.

Sergei Lobonikov, Λιβάδι φωτ. 1907-1908

Natalia Concharova, Γωνία ενός κήπου, 1906